

Agenda Ujedinjenih Nacija o održivom razvoju do 2030. godine

Percepcija i svest građana o ciljevima održivog razvoja *- Obaveštenost i evaluacija ciljeva održivog razvoja –*

- Istraživački izveštaj -

Autori istraživačkog izveštaja:

Srećko Mihailović (rukovodilac istraživačkog tima)

dr Petar Đukić

mr Miloš Mojsilović

<i>Sadržaj:</i>	
1. Koncept i realizacija istraživanja - Srećko Mihailović	str. 2- 8
2. Održivi razvoj – šta je to? - Petar Đukić	str. 9-24
3. Informisanost i poznavanje ciljeva održivog razvoja - Miloš Mojsilović ...	str. 25-34
4. Svest javnog mnjenja o ciljevima održivog razvoja - Srećko Mihailović.....	str. 35-51

Beograd, jul 2019.

1. Koncept i realizacija istraživanja

„S obzirom na razmere problema i isticanje vremena, klimatske promene su katastrofa koju ne može sprečiti ništa osim dramatične strukturne transformacije u funkcionisanju kapitalizma. To je jedini način da se do 2030. godine ostvari cilj smanjivanja emisija za 45%. Da bismo do 2050. godine izgradili svet sa nultom emisijom ugljenika, potrebna je ekonomija koja se toliko razlikuje od današnje da je verovatno ne bismo ni prepoznali kao kapitalizam.“

Paul Mason, „Menjajte sistem, a ne klimu“, *New Statesman*, 26.6.2019, prema prevodu Đorđa Tomića na *Peščanik.net*, 13.7.2019.

„Zemlja nije kanta za đubre bez dna.“

Paul Mason

„Klimatske promene u 21. veku su jedan od najvećih izazova za čovečanstvo i preduzimanje mera za rešavanje tog problema je jedan od glavnih prioriteta za Evropsku uniju.“

Climate change. Special Eurobarometer 459. (2017: 2)

„(S)tanovništvo zemalja jugositočne Evrope zapravo udiše najzagađeniji vazduh u Evropi, sa čak osam gradova koji su označeni kao jedni od 10 odsto najzagađenijih na svetu u 2018. U poslednjem izveštaju IQAir od strane AirVisual, Bosna i Hercegovina i Severna Makedonija su bile najzagađenije zemlje u Evropi u 2018, a prate ih Kosovo, Bugarska i Srbija“.

Barbara Frey: „EU, Srbija i klimatski neutralna privreda“, *Danas*, 12.5.2019.

„Еколошка питања су данас постала кључна друштвена и политичка питања. Остаје, међутим, психолошка загонетка зашто се људска врста тако арогантно понаша према природи када је и буквално говорећи последњи и врло касни придोшлица у еволуционом ланцу живог света на планети Земљи.“

Vukašin Pavlović, „Ekologija je pitanje opstanka života“, *NIN* 3572, 13.6.2019.

Polazna istraživačka pretpostavka je da ne znamo dovoljno o tome koliko su građani Srbije obavešteni o ciljevima održivog razvoja. Možemo pretpostaviti i da su postojeća znanja nedovoljno pouzdana. S druge strane, obaveštenost i poznavanje ciljeva održivog razvoja sigurno su jedan od nužnih uslova za njihovo ostvarivanje.

Druga bitna dimenzija odnosa građana prema ciljevima održivog razvoja je ocena važnosti tih ciljeva i njihovog ostvarivanja za građane pojedinačno i za društvo u celini. Do podataka o ovoj dimenziji može se doći barem posredno na osnovu dosadašnjih istraživanja ili se mogu konsultovati ekspertske procene.

Treća bitna dimenzija odnosa građana prema ciljevima održivog razvoja je postojanje društvene i političke potrebe za većim i kvalitetnijim praktičnim znanjem o konceptu održivog razvoja.

Ove tri dimenzije odnosa građana prema konceptu održivog razvoja, stavljene u kontekst korišćenja i učestalosti korišćenje raznovrsnih medija od strane građana – mogu da otvore put saznanju o mogućnostima edukacije građana o održivom razvoju. To treba operacionalizovati barem grubo na različitim nivoima edukacije, od edukacije građana uopšte, do edukacije onih subjekata koji treba da građanima prenose znanja iz ove oblasti (u prvom redu preko kontakta građana i eksperata, kao i građana i medijskih sadržaja na ovu temu). U svemu ovome svoje mesto imaju i političari na lokalnom nivou.

1. osnovni podaci o istraživanju

Veličina uzorka: 1000.
* Ciljnu populaciju predstavljaju građani Republike Srbije stari 18 i više godina.
* Uzorački okvir: Popis 2011. i Imenik Telekomu Republike Srbije
* Tip uzorka: dvoetafni, stratifikovani - nacionalno reprezentativni
* Etape uzorka: - Prva etapa: slučajni proporcionalni izbor domaćinstva po stratumima: regioni, opštine, rural-urban u okviru opštine - Druga etapa: slučajni izbor ispitanika metodom "najbližeg rođendana"
* Poststratifikacija je vršena na osnovu, 15 naizmeničnih iteracija na tri nivoa: 1. ukrštene varijable: pol, starost, region, tip naselja 2. obrazovanje 3. glasanje na prethodnim izborima
* Automatska kontrola procedure je softverska, uključuje interaktivnu kontrolu konzistencije i logičku kontrolu odgovora u 100% slučajeva.
* Responce rate: jedan obavljeni intervju na 6 uspostavljenih telefonskih veza
* Margina greške na 95% verovatnoću: - za incidencu 5%: +/- 1,20 - za incidencu 10%: +/-1,66 - za incidencu 50%: +/-2,76
* Realizacija ankete: jun 2019.
* Realizacija: istraživački tim Demostata, rukovodilac tima Srećko Mihailović.

2. **osnovne odrednice istraživanja**

2.1. ciljevi istraživanja: eksplorativno istraživanje – deskripcija javnomnjenjske recepcije ciljeva održivog razvoja prema *Agendi Ujedinjenih nacija o održivom razvoju do 2030. godine*. Selektovati četiri do šest od 17 grupa ciljeva održivog razvoja i na tom uzorku ciljeva razviti indikatore javnomnjenjske obaveštenosti i evaluacije celine defisanih ciljeva.

Utvrđivanje nivoa obaveštenosti i svesti o ciljevima, kao i evaluacija selektovanih ciljeva treba da omogući ocenu dosadašnjeg rada (društvenog i političkog) na planu obaveštenosti i realizacije ciljeva održivog razvoja, a pre svega da omogući sačinjavanje predloga za dalji društveni rad na ovom planu. Podazumeva se promovisanje istraživačkih nalaza i promovisanje predloga aktivnosti za veću obaveštenost i bolju recepciju ciljeva održivog razvoja.

2.2. istraživačke procedure: istraživanje javnog mnjenja o održivom razvoju – (2.1) CATI procedura – na reprezentativnom uzorku građana Srbije, (2.2) fokusgrupa diskusija.

2.3. istraživanje javnog mnjenja – koncept sadržaja

Istražiti javno mnjenje građana Srbije, na reprezentativnom uzorku od 1000 ispitanika sa prvenstvenim ciljem deskripcija javnomnjenjske recepcije ciljeva održivog razvoja i na osnovu toga sačiniti predlog aktivnosti za veću obaveštenost i kvalitetnije prihvatanje ciljeva održivog razvoja.

- (2.3.1) izraditi teorijsko-hipotetički okvir istraživanja: ciljevi i procedure za empirijsku verifikaciju ciljeva; selekcija sadržaja održivog razvoja koji će se ispitivati; koncept uzorka, istraživačke hipoteze, konceptualizacija statističkih pokazatelja, operacionalizacija mernih instrumenata; određivanje ciljnih grupa...
- (2.3.2) teorijski uvod u problematiku održivog razvoja: šta je to održivi razvoj, kako ga shvataju političari a kako eksperti;
- (2.3.3) da se utvrdi obim, intenzitet i kvalitet obaveštenosti o selektovanim ciljevima održivog razvoja;
- (2.3.4) da se ispita evaluacija selektovanih ciljeva od strane ispitanika;
- (2.3.5) da se evidentira postojanje potrebe za realizacijom ciljeva održivog razvoja;
- (2.3.6) da se posredno ispita otvorenost prema međugeneracijskoj solidarnosti;
- (2.3.7) da se ispita podobnost tipa medija (televizija, štampa, društvene mreže) za promovisanje koncepta održivog razvoja;
- (2.3.8) ispitati povezanost odnosa prema ciljevima održivog razvoja sa sociodemografskim obeležjima ispitanika, a posebno sa uzrastom i obrazovanjem ispitanika;
- (2.3.9) orijentisati se na ispitivanje otvorenosti i spremnosti građana za sticanjem znanja povezanih sa pitanjem realizacije ciljeva održivog razvoja;

Hipoteze:

- (a) poznavanje ciljeva održivog razvoja nije na zadovoljavajućem nivou (a iz toga slede i teškoće u formulaciji pitanja za javnomnjenjsko istraživanje koje će ispitanici razumeti i biti u mogućnosti da povežu sa sopstvenim iskustvom),

- (b) nivo poznavanja/obaveštenosti građana o ciljevima održivog razvoja povezan je sa nivoom obrazovanja – proporcionalna relacija i sa starošću ispitanika – poznavanje je najveće kod srednje generacije, a manje kod mlađe i starije,
- (c) istosmerne relacije se javljaju i u slučaju otvorenosti za nova saznanja o održivom razvoju.
- (d) svest građana o održivom razvoju koja uključuje razumevanje koncepta održivog razvoja je ispod nivoa obaveštenosti o sadržajima i ciljevima održivog razvoja, prevenstveno zbog malo prisutnog transvera od pojedinačnih ka integralnom znanju i odsustva holističkog pogleda na održivi razvoj.
- (e) postoji raskorak između obaveštenosti, znanja i svesti o održivom razvoju (ma koliko bili na niskom nivou) i ponašanja koje podržava ideju i koncept održivog razvoja.
- (f) značajan deo objašnjenja raskoraka između (1) pojedinačnog i integralnog, (2) obaveštenosti (znanja, svesti) i ponašanja, kao i (3) reduktivnog pristupa održivom razvoju, tj. njegovom svođenju na samo jedan njegov aspekt – u biti reč je o nepoznavanja suštine devize: *Misli globalno, deluj lokalno* – nalazi se u analognom nerazumevanju prisutnom kod eksperata, a pogotovu kod političara.

3. **konceptualna polazišta istraživanja**

Koncept održivog razvoja je nestvaran i neostvarljiv ukoliko nije dosledno usmeren **ka čoveku u zajednici, ka dobrom građanskom društvu**. Koncept održivog razvoja se ne može ostvariviti i ostvariti **bez građana**. Ključni kriterijum za ocenu održivog razvoja i kao koncepta i kao prakse jeste fokusiranost održivog razvoja na građane, odnosno ciljna usmerenost održivog razvoja na dobrobit građana i uz puno učešće građana. Utoliko održivi razvoj onako kako se danas holistički i globalno shvata, ima naglašeno utopijski karakter. Osim što utopijski karakter održivog razvoja potiče iz ciljne usmerenosti ka čoveku-građaninu i metodološkog pristupa u ostvarivanju održivog razvoja sa građanima kao ključnim subjektom ostvarivanja, utopijska dimenzija održivog razvoja potiče i iz njegove sveobuhvatnosti i usmerenosti na svekolike i sistemske promene bitne za civilizacijsko opstajanje čoveka u civilizovanoj prirodi, **sa čovekom i za čoveka!** Čovek je u centru najboljih ideja o održivom razvoju. Utoliko se današnji koncept održivog razvoja približava najopštijim utopijama promene sveta, od religijskih do komunističkih.

Kvarenje ideje održivog razvoja ogleda se u tretmanu građana isključivo kao obaveštenih i svesnih izvršioaca zadataka koji proističu iz koncepta održivog razvoja; u ovakvim viđenjima održivog razvoja čovek-građanin je *sredstvo za realizaciju „viših ciljeva“*, a ne *subjekt i centralni akter* rada na stvaranju *dobrog društva*. – Kritički uvid u dokumenta o održivom razvoju i literature na ovu temu pokazuje da je i dalje put čoveka do središta koncepta i prakse održivog razvoja, posredovan njegovim postavljanjem u funkciju održivog razvoja. I dalje je čovek više sredstvo nego što je cilj. Najveći dometi na dobrom putu ka dostojanstvu čoveka, ka dobrom društvu i životu u saglasju sa prirodom, svode se na rad na obaveštenosti građana o održivom razvoju i na podizanje svesti građana o održivom razvoju i na ponašanje građana u skladu sa normama održivog razvoja. No, i to je veliki iskorak napred!

* * *

Retka su istraživanja koja se odnose na poziciju čoveka (građana) kao fokusnog cilja održivog razvoja i kao akter-subjekta ostvarivanja održivog razvoja. U nas takvih istraživanja gotovo da i nema. Na nivou Evropske unije treba pomenuti sledeću seriju istraživanja:

Special Eurobarometer 295 (2007.):

Attitudes of European citizens towards the environment

http://data.europa.eu/euodp/data/dataset/S673_68_2_EBS295

Special Eurobarometer 365 (2011.):

Attitudes of European citizens towards the environment

http://data.europa.eu/euodp/data/dataset/S993_75_2_EBS365

Special Eurobarometer 416 (2014.):

– **Attitudes of European citizens towards the environment**

http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/ebs/ebs_416_en.pdf

Special Eurobarometer 455 (2016.)

EU Citizens' views on development, cooperation and aid

https://ec.europa.eu/europeaid/sites/devco/files/sp455-development-aid-final_en.pdf

Special Eurobarometer 459 (2017.)

Climate change

https://ec.europa.eu/clima/sites/clima/files/support/docs/report_2017_en.pdf

Special Eurobarometer 468 (2017.)

– **Attitudes of European citizens towards the environment**

http://data.europa.eu/euodp/en/data/dataset/S2156_88_1_468_ENG

U istraživanju javnog mnjenja građana Evropske unije, krajem 2016. godine (EB 455), dobijen je podatak da dve petine ispitanika (41%) izjavljuje da je čulo ili pročitao nešto o ciljevima održivog razvoja, a to je za 5% više nego 2015. godine. Pritom od tih 41%, približno dve trećine (29%) kaže da je čulo za OR ali da baš i ne zna tačno šta je to, dok jedna trećina (12%) tvrdi da zna šta je održivi razvoj. U našem istraživanju, građani Srbije su na pitanje *Kad se kaže održivi razvoj, na šta prvo pomislite ili možda ne znate šta je to*, dali sledeće odgovore: 57% je odgovorilo da ne zna šta je to, dok je 43% navelo neki odgovor – polovina tih odgovora predstavlja manje ili više tačan odgovor.

Ove indicije o obaveštenosti građana EU i građana Srbije o održivom razvoju, ne pružaju razloge za zadovoljstvo, bez obzira što je u međuvremenu, za dve-tri godine otkad je obavljeno istraživanje na nivou Evropske unije, došlo do pozitivnih promena. Sa velikom verovatnoćom možemo da tvdimo da je obaveštenost a pogotovo znanje građana o održivom razvoju i na nivou EU a pogotovo na nivou Srbije, daleko od poželjnog i potrebnog. Naravno da ima „olakšavajućih okolnosti“ za nedovoljnu obaveštenost i malo znanje o održivom razvoju. Pre svega tu je činjenica da 17 ciljeva održivog razvoja i 169 povezanih ciljeva ili podciljeva (*associated targets*) obuhvataju veoma veliko broj različitih pitanja, o kojima se teško stiče predstava o celini bez barem nešto dubljeg ulaženja u sve teme održivog razvoja.

Postojeća istraživanja odnosa građana prema održivom razvoju, kao i naše istraživanje, Upućuju na nalaz po kojem u zaleđu relativno niske obaveštenosti i malog znanja o konceptu i ciljevima održivog razvoja, stoji odsustvo holističkog viđenja održivog razvoja, ali i relativno solidna obaveštenost i barem osrednje poznavanje mnogih dimenzija ili oblasti održivog razvoja, a pre svega uočavanje značaja i važosti za aktualni život i život budućih generacija. Navešću kao primer seriju podataka koji svedoče o tome da oko tri četvrtine Evropljana vidi klimatske promene kao vrlo ozbiljan problem (navedeno prema EB 459, 2017: 5).

- Oko tri četvrtine građana EU (74%) smatra da su klimatske promene veoma ozbiljan problem i više od devet od deset ispitanika (92%) ih vide kao ozbiljan problem.
- Udeo ispitanika koji promene klime vide kao veoma ozbiljan problem porastao je za 5% procentnih poena od prethodnog istraživanja Eurobarometra u 2015. godini (69%). Razlike između socio-demografskih grupa su takođe smanjene od 2015. godine, što ukazuje na rast konsenzusa.
- U odnosu na 2015. godinu došlo je do povećanja udela građana za najmanje 5% koji klimatske promene ocenjuju kao veoma ozbiljan problem.
- Klimatske promene su najozbiljniji problem sa kojim se svet suočava po mišljenju 12% građana, a 43% vide klimatske promene vidi kao jedan od najozbiljnijih globalnih problema.
- Klimatske promene se vide kao treći najozbiljniji globalni problem (12%)¹, posle siromaštva, gladi i nedostatka vode za piće (*Poverty, hunger and lack of drinking water*) - 28% i međunarodnog terorizma - 24%.
- Gotovo polovina građana EU kaže da su lično preduzeli akcije u borbi protiv klimatskih promjena u EU proteklih šest meseci (49%), ali kada se daju primeri, to se povećava na 90%.
- Četiri od deset ispitanika (43%) smatra da su nacionalne vlade odgovorne za rešavanje klimatske promene, dok 39% misli da je odgovorna EU i biznis i industrija -38%. – Slično svedoče i nalazi našeg istraživanja što se može videti u tekstovima koji slede.

Navedeni (komparativni) podaci potvrđuju našu prvu generalnu hipotezu (koju smo naknadno formulisali, tokom terenske realizacije istraživanja). Građani Srbije održivi razvoj ne percipiraju holistički, on održivi razvoj ne vide kao celinu onako kako se on opisuje i definiše u najvažnijim dokumentima u kojima se zasniva normativni pristup održivom razvoju. Građani Srbije (a i Evropljani, uopšte) održivi razvoj sagledavaju preko pojedinih elemenata celine održivog razvoja

Druga generalna hipoteza odnosi se na dimenzije/elemente održivog razvoja koje su bliže javnom mnenju i preko kojih se najčešće i identifikuje održivi razvoj. Reč je o tome što je, na primer, javnom mnenju bliže povezivanje održivog razvoja sa ekološkim pitanjima i pitanjima energije, nego neki drugi aspekti održivog azvoja koji se do skora nisu predstavljali kao deo koncepta održivog razvoja. Na primer, dostojanstveni rad, zdravlje, diskriminacija... Zato smo u rigoroznoj redukciji pitanja za naše CATI istraživanje uključilo dva pitanja koja se odnose na diskriminaciju. Hteli smo da na nivo simptoma ustanovimo, barem u eksplorativnoj ravni, vidimo koliko su građani u stanju da tu vrstu sadržaja povežu sa

---

¹ U istraživanjima (EB) iz prethodnih godina nađeni su veći postoci koji su isticaki klimatske promene kao globalni problem: u 2015. godine bilo je 15%, 2013. godine – 16%, 2011. godine -20%.

održivim razvojem. – Nema sumnje da izbor određenih aspekata održivog razvoja koje smo uključili u istraživanje, kao indicije opšteg stanja odnosa prema održivom razvoju, bitno utiče na našu predstavu o celini održivog razvoja. Da li smo pri izbori bili pristrani? Jesmo. Izabrali smo one aspekte i teme za koje smo pretpostavili da neće bitno ni ulepšati ni bitnije uticati na negativnu sliku odnosa građana prema održivom razvoju.

Treća generalna hipoteza se odnosi na raširenost predrasuda o pojedinim aspektima održivog razvoja. Odlučili smo se da propitamo predrasude (pa i stereotipa) o količini i kvalitetu vode s kojom raspolaže Srbije. - Pretpostavili smo da je najadekvatnije ispitati tipičnu predrasudu o količini vode i posebno dobre vode, otuda i pitanje o vodi i načinima rešavanja tog pitanja. (U pitanje o vodi uključena je inače netačna tvrdnja da je Srbija bogata vodom.)

* * *

Ovim uvodnim napomenama, dodajem jednu važnu napomenu koja bitno utiče na kvalitet i obim naših istraživačkih nalaza. Naime CATI procedura (telefonska anketa) prikupljanja podataka ima svoja ograničenja (i to ćemo češće pominjati u analizi koja sledi) koja se nužno održavaju na obim i kvalitet prikupljenih podataka. Terensko istraživanje sa intervjuima *face to face* su nezanamenljiva procedura u istraživanja ovako širokih tema kao što je to tema održivog razvoja. Na žalost, nismo imali priliku da tu, ovoj temi primerenu, proceduru primenimo.

ODRŽIVI RAZVOJ – ŠTA JE TO?

1. UVODNE NAPOMENE: SVET I SRBIJA

Bez obzira na veoma učestalu (ponekad i možda suvišnu) upotrebu termina „održivi razvoj“ (OR), ova danas veoma popularna i društveno-politički relevantna sintagma, ostaje u zoni nedovoljnog, površnog, pa često i kontroverznog razumevanja. Srbija, u tom pogledu nije izuzetak. Kao i mnoge zemlje u regionu jugoistočne Evrope, pa i u čitavom današnjem svetu, ona je danas rastrzana između mnoštva različitih razvojnih ciljeva koji se postavljaju pred državne ustanove, političare, medije, eksperte, javnost, sadašnje i nove naraštaje. Održivi razvoj, dakle nije stanje, već pre svega želja, ili sistemski vrednosna orijentacija, zvanična zajednička namera koja se ispostavlja kao sistem usaglašavanja različitih društvenih ciljeva.

1.1. Kompleksnost pristupa

I pored činjenice da se u sklopu društvenih ciljeva najviše govori o održivoj ekonomskoj strukturi, industrijalizaciji, tehnologiji, poljoprivredi, saobraćaju..., održivost se kao pojam koristi i za funkcionalan fiskalni sistem, način uređivanje plata u javnom sektoru i upravi ili sistem usklađivanja penzija. Ipak, kada se pomene sintagma „održivi razvoj“, najveći deo stanovništva, pomisli na čistiju životnu sredinu, nacionalne parkove, zaštićena područja i očuvane ekosisteme ili obnovljivu energiju². Dakle, pojam „održivost“ ima veću upotrebnu vrednost u odnosu na sintagmu „održivi razvoj“ koja je u izvesnoj meri predmet većeg nerazumevanja i relativizacije. Šta sve obuhvata održivi razvoj, teže je definisati nego šta podrazumeva „održivost“.

Međutim, ispostavlja se na kraju krajeva da je i pojam održivosti najpre definisan kao suprotnost onome što je „neodrživo“. Neodrživo je nešto što je privremeno, rizično, nepouzđano, kratkoročno, jednostrano, kontroverzno i upitno. A nešto što je suprotno od toga, dakle stabilno, kvalitetno, utemeljeno na dugoročnim vrednostima, kompleksno i neupitno, bilo bi održivo, bilo da se radi o saobraćajnoj infrastrukturi, stanovanju, poljoprivredi, zaštiti i korišćenju vode i šuma ili kulture i tradicije. Tek ponekad pažnja se u većoj meri preusmeri na demografsku održivost (starenje, nevoljne i voljne migracije, siromaštvo i socijalnu isključenost). Konačno, usled navodne očiglednosti značenja sintagme „održivi razvoj“ ili pojma održivost (čega sve ne) često se stvari pojednostavljaju preko svake mere tako što se održivost tumači kao opstanak ili širenje, odnosno napredak određene porodice, nacije, ili druge etničke grupacije.

Ove uvodne napomene samo su slika jedne prilično kontroverzne situacije u kojoj se nalazi većina današnjeg sveta u sučeljavanju sa teorijom, politikom i praksom održivog razvoja.

---

² Nije slučajno ovih dana (april 2019) pažnju sveta zaokupila inicijativa 15-godišnje Šveđanke Grete Tunberg koja je pvela jednu od najneobičnijih i najefektivnijih akcija za spas Planete. Pozvala je čak da svakog petka protestuju protiv ljudskog nemara prema promenama klime, zadobila pažnju svoje zemlje, Pape Franje koji ju je primio u Rimu, i verovatnu kandidaturu za Nobelovu nagradu za mir. Slična akcija desila se 22. aprila 1970. kada su u mnogim gradovima sveta desetina miliona ljudi istovremeno zahtevale faktički istu stvar – spas Zemlje. Ovaj datum od tada se u svetu obeležava kao Dan planete, a ponegde se predstavlja i kao Dan održivog razvoja.

Otkada je u Ujedinjenim nacijama prvi put upotrebljena sintagma „održivi razvoj“ (1987)³ ovaj pojam je širom sveta preuzet u mnoštvu nacionalnih i regionalnih strateških dokumenata. To je tek samo ilustracija činjenice da je kategorija *održivi razvoj* dugoročnog karaktera, integralna i kompleksna, pa je i njena upotreba podložna promenama sadržaja i značenja. Uprkos nepoznanicama i kontroverzama u vezi sa mnoštvom dugoročnih pitanja održivosti, institucionalno gledano održivi razvoj se održava kao generalni sistem društvenih vrednosti i ciljeva, odnosno nova paradigma koja ima društveno-političku i ideološku sadržinu.

Naime, nakon prve konferencije OR u okviru OUN u Riju (*Rio konferencija o životnoj sredini i razvoju* 1992), uredno na svakih 10 godina u svetu se održavaju konferencije sa najvećim brojem zemalja učesnica. Tako se od Rija (1992), Preko Johanezburga (2002) došlo do Rija+20 (2012), uz sve razvijenije i sve šire, tehnički dobro fundirane, ali i organizaciono komplikovane i pomalo birokratizovane, skupove i aktivnosti. Jedno je sigurno, najveći broj državnika sveta utrkuju se da se nađu na konferencijama o OR i da iznesu nekakvo „sopstveno“ stanovište i izraze želju (obećanja) svog naroda da će zaštititi zemlju, ekosisteme, sačuvati čistu vodu i vazduh, smanjiti emisiju gasova staklene bašte... To predstavlja uglavnom *deklarativno iskazivanje volje da se učini nešto opšte prihvatljivo* za Planetu, ali ne retko da se dogovori i potpiše, bez dovoljno stvarne spremnosti da se to zaista i sprovede. Najvažniji razlog za to je što se ulaganje u očuvanje prirodnih ravnoteža odmah i direktno ne registruje kao povećanje proizvodnje, dohotka, zaposlenosti i standarda ljudi. Kratkoročni ekonomski učinak je gotovo uvek motiv iznad održivosti, ma kakva bila retorika onih koji „sprovode“ tu održivost.

Drugi razlog za takav politički scenario institucionalne evolucije održivog razvoja je *očekivanje* da se na globalnim i regionalnim konferencijama o održivom razvoju *ostvari neka finansijska korist*, odnosno podrška iz zajedničkih, ekoloških i drugih, fondova radi zaštite, dobrim delom zapuštenih prirodnih resursa, ekosistema, vodozahvata, nacionalnih parkova, prirodnih retkosti, sanitacije i zaštite javnog zdravlja, ili eventualno radi povoljnijeg pribavljanja „zelenih“ tehnologija za prečišćavanje voda i vazduha, postrojenja za obnovljivu energiju i slično. Uostalom, scenario „prelivanja“ sredstava radi održivog razvoja na globalnom nivou stalno je predmet sporova. Manje razvijene zemlje i zemlje u razvoju zahtevaju da se ti fondovi prošire a pristup „zelenim“ investicijama ubrza, dok se razvijene zemlje koje nekako pristanu na izdvajanja i „zelene“ transfere uvek bune da to ne ide u dobrom smeru jer znače „neekonomski transfer dohotka“ i da se na taj način nerazvijeni amnestiraju za odgovornost prema zaštiti Planete⁴. Na poslednjem velikom Samitu za klimu u Parizu 2015. dogovoreno je i potpisano da godišnji fond kojim bi se finansirale mere prevenciju i ublažavanje klimatskih promena treba da iznosi čak 100 milijardi dolara. Očekivanja su ogromna ali i veoma slaba volja da se ta sredstva stvarno i obezbede i na pravi način utroše, kada počne oficijelna primena 2021.

Iz prethodnog ne bi trebalo zaključiti da je održivi razvoj mrtvo slovo na papiru. Da se stvari relativno brzo razvijaju svedoče mnogi pojedinačni primeri u svetu, uspesi pojedinih zemalja u smanjivanju intenziteta ekološke degradacije, prelazak na čistije tehnologije, ili pak

---

³ Brundtland Gro Harlem and all. *Our Common Future* (1987)
https://sswm.info/sites/default/files/reference_attachments/UN%20WCED%201987%20Brundtland%20Report.pdf

⁴ To je posebno došlo do izražaja u vezi sa obavezama plaćanja prekomerne emisije CO₂, odnosno prava na emisiju koja bi veći zagađivači plaćali onima koji manje zagađuju po stanovniku. SAD su još u vreme Džordža Buša mlađeg, podvlačile da bi to značilo neekonomski transfer dohotka, od čega bi korist imala Rusija, a gubitak SAD. O tome više u knjigama: Đukić (2011), i Đukić, Đukanović, (2015), str. 280 -281.

„zelena radna mesta“ kao i odložene koristi koje proističu iz „zelenih“ tehnologija prijateljskih po životnu sredinu, proizvodnje organske hrane, koristi od zaštićenih prirodnih područja. Danas je Kina najveći globalni proizvođač „zelenih“ energetske tehnologije, i nosilac jedne polovine globalnih ekoloških investicija, zemlja koja za pošumljavanje investira oko 80 milijardi USA dolara godišnje. Prethodno je Kini bilo potrebno samo dve decenije, u odnosu na „baznu“ 1990, da od jednog od 20 najvećih emitera GSB, postane ubedljivo najveći globalni zagađivač sveta.

1.2. Današnji izazovi za razumevanja održivog razvoja

Bez obzira na mnoštvo nepoznanica, održivi razvoj se proširio u zvaničnoj retorici ne samo „prirodnjaka“ i tzv „zelenih“ eksperata, već i u vokabularu novinara, stručnjaka za različite oblasti društvenog razvoja, inženjerstva, kulture, ekonomije, kao i političara.

Razvoj po definiciji najpre označava pozitivnu promenu. Međutim, kao kategorija ne mora uvek da znači kretanje u dobrom pravcu i sa pozitivnim opštim predznakom. Tako se na primer ponekad govori o „razvoju situacije“, kao o promeni uslova ili pretpostavki koje nisu omogućile nameravanu akciju. U biologiji razvoj života povezan je sa mnogo češće upotrebljavanom kategorijom *evolucija*. Uz nju ide i kontra-kategorija *revolucija*, brza skokovita, nagla i korenita promena, skopčana sa potresima. U prirodi se smatra normalnom prirodna evolucija (Darvinova evolucija života, odnosno razvoj lanca životnih vrsta). Evolucija povremeno vodi i ka revolucionarnim tokovima, ne samo u biološkom životu, već i u tehnologijama, ekonomiji, kulturi... Geofizičke promene na Zemlji, u Zemlji, odnosno u njenim relacijama sa sunčanim sistemom, pokazalo se, dovode do povremenih revolucija u smislu smene hladnih i ledenih doba, ili pak globalnog otopljanja kome se trenutno ne nazire kraj. Slično je sa naučnim revolucijama, ili aktuelnom IV tehnološkom revolucijom, prihvatljivim promenama čitavog misaonog sistema i vrednosti koje vode ka novoj naučnoj paradigmi.⁵

Održivi razvoj je kao kategorija najpre upotrebljen i ponuđen Ujedinjenim nacijama. Prethodno je tri godine rađen razvojni koncept, koji bi bio alternativa pesimističkim nalazima i globalne ekspertske grupe *Rimskog kluba*, i njegovom prvom izveštaju *Granice rasta (Limits of Growth)* 1970⁶. Nasuprot pesimističkim projekcijama Rimskog kluba o neminovnosti potpunog iscrpljivanju resursa, neodrživoj prenaseljanosti Planete i nemoći ljudi da se izbore sa nedostatkom prostora i rastućim zagađenjem, Brundtland komisija je ponudila model razvoja kojim bi se svet ekonomski razvijao uz obavezu da se ne ugrozi pravo budućih generacija da mogu sebi obezbediti takav razvoj.

Uočljiva je *tautologija u polaznoj definiciji* kojom se „održivi razvoj“ definiše kategorijom „razvoj“, uz objašnjenje, kakav treba da bude, odnosno ka čemu da vodi. Razume se da je održivi razvoj nastao pre svega kao politička zamisao, odnosno poželjan razvojni model, ka kome je trebalo usmeriti napore nacija, kompanija, građana i sveta u celini. Ta činjenica - da je *teorija išla ispred prakse* - verovatno predstavlja najveći problem za jedinstveno i koherentno tumačenje, pa i neophodnu operacionalizaciju koncepta održivog razvoja, ne samo u nas već i u čitavom svetu, što je i ključni razlog i motiv za ono istraživanje.

---

⁵ Tomas Kun je prvi upotrebio ovu sintagmu koja direktno prevedena sa starog grčkog znači *primer*, a u naučnom mišljenju to je novi misaoni okvir, po kome se odvijaju naučna saznanja i promišljanja do sledeće velike promene i nove paradigme (Kun T., *Priroda naučnih revolucija*, Nolit, Beograd 1979)

⁶ Meadows H. D., Meadows L. M..., (1972)

Druga bitna činjenica za stalne promene pa i nesporazume u razumevanju OR je to što su naučna istraživanja o globalnim prirodnim promenama danas učestala i što se u njima više nego ranije registruju *brze i velikim delom nepoznate promene* koje urušavaju ekosisteme i povećavaju prirodne, tehničke i društvene *rizike*⁷ u društvu. To znači da, uprkos boljem i sveobuhvatnom, holističkom, sagledavanju problema održivosti, pretnje po održivost se povećavaju, a time se i razumevanje održivog razvoja komplikuje.

2. PRINCIPI I CILJEVI ODRŽIVOG RAZVOJA

2.1. Principi održivog razvoja – prvobitni koncept

Prema opisu održivog razvoja kao koncepta, procesa i poželjnog stanja, a na osnovu zamisli kako da se do takvog stanja stigne, iz prvobitnih dokumenata OUN slede sledeći principi:

1. Princip *međugeneracijske pravde*. Današnje generacije odgovorne su za uslove u kojima će živeti buduće generacije. Takođe u okviru sadašnjih generacije treba da preovladava odnos solidarnosti između mlađe, srednje i dobrim delom ugrožene starije generacije.

2. Princip *participativnosti*. Održivi razvoj je moguć samo uz učešće svih društvenih slojeva, profesija i klasa, poslovnog, stručnog, političkog, nevladinog i drugih sektora društva.

3. Princip *predostrožnosti*. Svaki pronalazak i njegova upotreba u društvu, od novih proizvodnih sredstava i tehnika, preko hrane, lekova i drugih ljudskih izuma, mora se tretirati posebno sa stanovišta održivosti ili potencijalnih kritičnih opasnosti u dugom roku.

4. Princip ugradnje ekološke analize u *bilo koji sektorski razvoj*. To znači da ekonomija, inženjerstvo, poljoprivreda, kultura, sport, turizam.. zahtevaju temeljnu procenu ekoloških posledica i prirodno-resursnog kompleksa, zaštite životne sredine i racionalnog gospodarenja prirodnim resursima.

5. Princip „*zagađivač-korisnik plaća*“. Nema adekvatne zaštite životne sredine ukoliko se troškovi zagađenja ne adresiraju na počinioaca u proizvodnji ili potrošnji. Trošak koji nekome sa strane pričinjava određena ekonomska aktivnost, porezima i taksama mora da se zahvati preko finalne cene i da se na osnovu njega kompenzuje pričinjena ekološka šteta. Ona se može odnositi i na čitavu zajednicu. Korišćenje prirodnih, naročito neobnovljivih resursa se posebno naplaćuje u vidu prirodne ili ekološke rente, kako bi se nadoknadio gubitak i trošak prelaska na druge resurse i tehnologije.

6. Princip oslonca na *znanje kao nosilac razvoja*. Samo ekonomije zasnovane na znanju mogu dostići stanje o kome će proizvodnja, društvo i životna sredina da budu u harmoniji, a ne u konfliktu. Znanje u što većoj meri treba da zameni materijalne resurse, tako da materijalno i resursno intenzivnu ekonomiju, treba da zameni nova održiva (pametna) ekonomija prepoznata po dematerijalizaciji, energetske i resursnoj efikasnosti.

Sve ostalo je došlo nešto kasnije. Naime, na konferencijama OUN o OR koje se od 1992. održavaju na svakih 10 godina, promovisane su brojne obaveze zemalja i regiona prema

---

⁷ Prema nalazima Svetskog ekonomskog foruma (WEF), koji redovno svake godine testira globalno javno mnjenje o najvećim globalnim rizicima, tokom poslednjih pet godina, najučestaliji rizici (među prvih 5) su sledeći: *ekološki* - ukupno 10, sa trendom povećanja; *ekonomski* - ukupno 5, sa trendom održanja; *geopolitički* - ukupno 5; *socijalni* - ukupno 5, sa trendom povećanja nakon 2015; *tehnološki* - ukupno 2; sa trendom povećanja. Detaljnije: Đukić, Đukanović (2018), str. 145-147

biodiverzitetu, smanjenju emisija gasova staklene bašte (GSB) zaštiti voda, energentima i energetici, šumama i okeanima, rekama i jezerima, posebnim i retkom prirodnim tvorevinama.

2.2. Širenje lepeze ciljeva OR

Već na Rio prvoj konferenciji o održivom razvoju mogla se prepoznati sva kompleksnost i opšti trend ka proširivanju pojma i koncepta (teorije i prakse) održivog razvoja. Održivi razvoj je pomenut nekoliko puta u *Deklaraciji o životnoj sredini i razvoju* (Rio deklaracija). Nakon ovog dokumenta na konferenciji je usvojena i ogromna dokumentacija *Agenda 21.* o sprovođenju sistema održivog razvoja u XXI veku. Mnogo toga utopijskog sadržao je ovaj dokument, ali su osnovni principi kroz sadržaje Deklaracije ostali neupitni. I za današnje razumevanje bazičnog koncepta održivog razvoja, preporučili bismo jednostavno čitanje 27 tačaka Rio deklaracije.⁸

Iz svega što se pojavilo u zvaničnim dokumentima u kompleksu probleme i pitanja o održivom razvoju u stručnoj javnosti je najviše bila prisutna koncepcija o „*tri stuba*“ održivosti koji se preklapaju. Naime, održivi razvoj je tumačen kao interakcija održive ekonomije, održivog socijalnog sistema i održivosti sistema zaštite životne sredine. U slučaju da ukupni društveni razvoj vodi ka približavanju i preklapanju ovih ciljeva u sva tri značenja, takav razvoj bi se smatrao održivim, i obrnuto, nešto što u sebi sadrži dinamičan ekonomski rast i razvoj, pa i socijalnu dimenziju održivosti, ali nije ekološki podobno, ne spada u održivi razvoj u celini. Sa druge strane, dosledna ekološka zaštita koja nema podršku u rastu BDP, zaposlenosti, dohotka ili u smanjivanju siromaštva, ne može da zasluži epitet održivosti.

Otuda su se postavila mnogobrojna pitanja *potencijalne konfliktnosti* između ciljeva održivog razvoja. Sa druge strane, teorija je mnoštvo globalnih problema pripisala „neodrživom“ razvoju, utvrdivši da pojedine aktivnosti vode ka ubrzanju *klimatskih promena*, migracijama, pa čak i *novim rizicima* od terorizma ili globalnih konfrontacija, a u vezi sa resursima kao što su energenti, voda, prostor, pojedini ekosistemi, rudno blago i sl.

Održivi razvoj se prosto po prirodi stvari proširio na sve sektore ekonomskog, društveno-političkog i socijalnog života, tehnologije, pa i kulture dobio mnoštvo sledbenika u različitim međunarodnim ustanovama, vladinim i nevladinim agencijama i institucijama. Svaka od njih je insistirala na svom konceptu „sektorske održivosti“. Danas je najuticajniji *Međunarodni panel za klimatske promene* (IPCC) uspostavljan je kao globalni klimatološki institut koji broji čak 3000 eksperata. Slične aktivnosti sprovodi *Svetska organizacija za poljoprivredu i hranu* (FAO), koja posebno razrađuje koncept održive poljoprivrede, dok globalne i regionalne turističke asocijacije rade na „održivom turizmu“. Izuzetna je uloga *Svetskog instituta za resurse* (WRI) koji već od osamdesetih godina XX veka, analizira globalne ekološke trendove i probleme eksploatacije resursa. *Svetski savet za energetiku* i *Međunarodna agencija za energetiku* već više decenije pokušavaju da prate održivost energetskih sistema, promovišući čistu u efikasniju energiju.

Čak i *Svetski ekonomski forum* (WEF) danas sve više pažnje posvećuje posledicama koje klimatske promene ili nejednakosti donose globalnom ekonomskom rastu, privrednom sistemu, finansijama i trgovini. To je ranije bilo nezamislivo jer su mnogi ekonomisti ekološke probleme smatrali više-manje nazadnim. Odjednom se ispostavilo da su poslednje dve decenije XX veka kao i prve dve XXI veka svetlu donele mnogo više nespokoja u vezi sa dugoročnim problemima

---

⁸ Rio Declaration on Environment and Development, <https://www.cbd.int/doc/ref/rio-declaration.shtml>

prirodnih ravnoteža, nego što to po sebi zaslužuje globalni ekonomski rast, odnosno smena konjunktura ili recesija. Gorući problem predstavlja eksplozija problema nejednakosti, socijalne patologije, siromaštva i socijalnog raslojavanja a sve to u kombinaciji sa slabim ekonomskim rastom, visokom nezaposlenošću, ekološkim i resursnim problemima (voda, primarna hrana i energija) ili narastajuće socijalnim protivrečnosti. Došlo se do verodostojnog stava da siromaštvo nije samo ekonomski i kulturni već i ekološki fenomen. Naime siromašna društva, porodice i nacije izložene su daleko viši rizicima od nedostatka čiste vode, dostupne električne energije ili od pošasti klimatskih promena.

2.3. Evolucija OR i redefinisane ciljeva

Razumevanje i sektorska operacionalizacija OR, tekli su prilično različito, a ponekad i redukcioniistički. Od nedovoljno precizirane kategorije "razvoj", ka povratku na konkretniji i merljivi "ekonomski rast", sa novo-dodatim epitetima, kao što su „inkluzivan“, „zeleni“, ili održiv. Na izvestan način kao da dolazi do "zamora" u preciziranju dodatnih kvalitativnih pretpostavki razvoja, i sve deluje pomalo konfuzno. U kriznim situacijama kao što je bila globalna recesija 2009, odjednom se u evropskim dokumentima lagano potiskuje održivi razvoj u korist „zelenog i pametnog rasta“.⁹

Promene se odnose na sve veći broj ciljeva i aspekata sektorske održivosti: resursi, klima, energetika, vode, šume i ekosistemi... OUN tokom 2016. usvajaju novi program koji obuhvata čak "sedamnaest ciljeva da bi se preobrazio naš svet". Podvlači se da "zemlje treba da primene novu agendu održivog razvoja kao i globalnog sporazuma za klimu"¹⁰. Jedna od novih institucija OR "Svetski poslovni savet za održivi razvoj", svojim programom pokazuje da se trend, otpočet 2002. godine u Johanezburgu i nastavljen 2012. na Konferenciji Rio+20, održava. Održivim razvojem danas se više ne bave samo države, nevladine, prevashodno ekološke organizacije, već i sindikati, kulturne institucije i poslodavci, a naročito velike kompanije. Tzv. društveno odgovorno poslovanje poprima svojstva standarda, koji čine deo korpusa održivog razvoja.

Koncept „*održive održivosti*“ oblikuje se i dalje na globalnom nivou. U tom smislu treba posmatrati i Milenijumske ciljeve (početni septembra 2000) koji suštinski, a pogotovo kvantitativno, nisu ostvareni. U septembru 2010, ponovo je održan Milenijumski samit, na kome su potvrđeno istrajavanje na milenijumskim ciljevima. Kako svrstati svih 17 ciljeva OR u tri preklapajuća stuba? Evo jednog publikovanog koncepta za razmišljanje¹¹. Umesto prethodne većinske predstave o održivom razvoju kao modelu tri "preklapajuća područja" ili "stuba" možda bolje danas definisati pet ili šest takvih područja, ili možda bolje *oblasti*, poput sledećih: ekonomija, socijalni sistem, okruženje, institucije, tehnologija i resursi.

2.4. Grupisanje širih oblasti i ciljeva održivosti

Sistematizacija koja sledi pokazaće da bi se 17 (inoviranih) ciljeva OR mogli svrstati u pet šest posebnih celina, odnosno oblasti-područja: ekonomska, socijalna, ekološka, institucionalna, tehnološka i resursna, oblast javnog zdravlja i humaniteta (tabela1). U tom

⁹ Europe 2020. Strategy, <http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf>

¹⁰ Đukić 2017, str. 200-202, kao i

<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/975GSDR%20Executive%20Summary.pdf>

¹¹ Đukić, Đukanović (2018), str. 150

slučaju struktura ciljeva u 6 oblasti, pokazuje da se oblasti-područja mogu samo delimično svrstati u tri "stuba" održivosti, dok bi se pojedine oblasti mogle naći u okviru dva, ili čak sva tri stuba OR (javno zdravlje i humanitet). Pri tome veliki deo posebnih ciljeva (od ukupno 17), morali bi se naći u više različitih oblasti i područja (primer: akcija za klimu, industrijalizacija, vodosnabdevanje, obrazovanje, eliminisanje siromaštva...).

Pojedini ciljevi navedeni u 3. koloni tabele 1, teško se uklapaju, kako u oblasti-područja, tako i u "stubove" održivosti (iskorenjivanje siromaštva, inkluzivne institucije, smanjenje nejednakosti). Neki od ciljeva iz novog spiska, pripadaju istovremeno različitim područjima ili oblastima, odnosno faktički mogu pripasti svakom od područja i stubova. Pored svega, mora se konstatovati da najveći deo ciljeva OR (od ukupno 17), pripada „ekonomskom stubu“, što opravdava bazni nalaz većine ekonomista da se svaki, ili bar *većina savremenih problema održivosti*, konačno ispostavlja i kao ekonomski *problem kvalitetnog rasta u dugom roku*.

Tabela 1. Novi ciljevi i moguća matrica novih sadržaja održivog razvoja prema OUN 2016.

1. Svrstavanje oblasti i područja u prvobitne "stubove" OR	2. Definisane oblasti-područja OR prema upotpunjenim ciljevima (17 ciljeva OR - OUN 2016)	3. Ciljevi OR redefinisani 2016.
I Stub: ekonomija	<i>Ekonomska oblast</i>	iskorenjivanje siromaštva, inkluzivan i održiv rast, promocija blagostanja, održiva industrijalizacija, dostojanstven rad, održiva potrošnja i proizvodnja
II stub: socijetet	<i>Socijalna oblast</i>	eliminacija gladi, inkluzivno i kvalitetno obrazovanje, mogućnosti celoživotnog obrazovanja, inkluzivna, bezbedna i održiva naselja i gradovi
I i II stub	<i>Javno zdravlje i humanitet</i>	zdravlje i humanitarne potrebe, zdrav život, bezbedna hrana i unapređenje ishrane, sanitacija, pristup pijaćoj vodi, položaj žena i unapređenje uslova za žene i devojčice
III stub: životna sredina	<i>Životna sredina</i>	hitna akcija za klimu, zaštita okeana i mora, bilje, zaštita biodiverziteta, prevencija deforestizacije
I stub: ekonomija (?)	<i>Područje tehnologije i energetike</i>	izgradnja i adaptacija infrastrukture, pristup i ostvarenje moderne (ekološke) energetike
II stub - društvo (?)	<i>Institucije</i>	pravda za sve, izgradnja inkluzivnih i ostvarivih institucija, eliminisanje neopravdanih nejednakosti i smanjivanje nejednakosti među zemljama, izgradnja miroljubivog i inkluzivnog socijeteta za održivi razvoj, obnova globalnog partnerstva za održivi razvoj

Izvor: Đukić, Đukanović (2018), str. 128

Očigledno je da svetu preostaje dalji rad na sistematizaciji i preciziranju onoga što predstavlja pojam integralnog održivog razvoja u dogradnji. I dalje se uočavaju fluidnost i nedovoljna polazna određenost održivog razvoja, kao „nečega što nije“. Početna operativna određenja OR kao nečega što nije morala bi se usmeriti u pravcu još konkretnijih akcija protiv narušavanje prirodnih ravnoteža, socijalne strukture i poretka. Jednostavnije rečeno, kroz primenu dosadašnjih rezultata i promašaja u ostvarivanju OR, potrebno je krenuti u *dalje traganje ka održivosti*. Humanitarna, socijalna, i demografska oblast svakim danom postaju sve

neuralgičnije. To zahteva bolju operacionalizaciju održivosti, kao i nacionalnu specifikaciju ciljeva. Vreme donosi nove i kompleksnije rizike, poput klimatskih, geo-političkih, a posebno onih visoko-tehnoloških. Razlog neuređenosti i redefinisanja je jednostavan: protivrečnosti se multiplikuju, a problemi nagomilavaju, prelazeći iz oblasti u oblast.¹²

Ipak, na drugoj strani u mnoštvu istraživačkih pristupa novog tipa sam ekonomski razvoj se posmatra dosta drugačije u odnosu na klasično ekonomsko poimanje rasta i razvoja. To potvrđuju mnogi nalazi ekonomista o socijalnim i humanitarnim posledicama i potrebama takvog rasta, čiju je kritiku još sedamdesetih godina otpočeo indijski nobelovac Amartia Kumar Sen (*Amartya Kumar Sen*). Danas se o tome mogu naći veoma produbljeni teorijski nalazi koji potvrđuju potrebu analize kvaliteta, naročitu humaniteta, socijalne senzitivnosti i ekoloških i resursnih posledica privrednog razvoja.¹³

3. ZNAČAJ KLIMATSKIH PROMENA I AKCIJE ZA KLIMU ZA DANAŠNJU ODRŽIVOST

U trenutku kada nastaje ovaj tekst iz sveta dopiru informacije o tome da su u Karls Rueu, na konferenciji o čistoj energiji najveći eksperti, uključujući i nobelovce, usaglasili o tome da se do 2030. globalna emisija CO₂ mora svesti na polovinu današnje, odnosno da se procesi „ekologizacije“ energetike i saobraćaja moraju uskladiti sa globalnom akcijom za klimu. Bez obzira na politički oslabljenu podršku Pariskom klimatskom sporazumu (iz 2015), pre svega otkazivanja obavezujućeg dela sporazuma od strane Trampove administracije, sporazum i akcija za klimu, kao i svest o potrebi klimatski podobnih akcija, tehnologija i industrija, probijaju se svetom, čak alternativnim i nepolitičkim načinima veoma brzo (kroz književnost, film, literaturu, dobrim i pravovremenim informisanjem, naučnim istraživanjima).

Najveći uticaj na razumevanje održivog razvoja u svetu danas Panel za klimatske promene, čiji je direktor Radžendra Pečori (*Radzendra Pachauri*)¹⁴ primio Nobelovu nagradu za mir. Rad ove organizacije povremeno se dovodi u pitanje od strane „nevernih Toma“ koji iznose sumnje u način merenja i interpretiranja podataka. Verovatno je prekretnicu u pogledu razumevanja klimatskih promena donela pomena ponašanja Kine i Rusije, zemalja koje nisu bile opterećene obavezama po osnovu Kjoto protokola, ali su se obavezale da smanje emisiju CO₂, od 60-70% u odnosu na bazni period.¹⁵ Kjoto protokol je ostvario relativni uspeh, pre svega zbog činjenice da su razvijene evropske zemlje, kao i veliki deo zemalja OECD, otpočele snažnu sopstvenu akciju za smanjenje štetne emisije.

---

¹² Ilustracije radi, brz rast nejednakosti između bogatih i siromašnih pokazuje da raspodela globalnih dobara i bogatstva u svetu postaje jedan od ključnih rizika. Dostupni podaci govore je 8 najbogatijih ljudi na svetu raspolaže vrednošću kao i 3,2 milijarde najsiromašnijih ljudi sveta, što je blizu jedne polovine. Ta činjenica vodi ka novim konfliktima, koji bi mogli da podstaknu desni i populistički ekstremizam, ili pak da vode ka socijalnoj revoluciji.

¹³ Todaro Michael P, Smith C. Stephen (2015)

¹⁴ Pečori je Nobelovu nagradu morao zvanično da deli sa Amerikancem Alom Gorom, 2006, mada nije hteo da je primi zajedno sa bivšim američkim potpredsednikom. Danas je Pečori predsedavajući Saveta Regionalnog centra za klimu, resurse i energiju u Podgorici, koji je osnovala Crnogorska akademija nauka i umatnosti u saradnji sa Univerzitetom UDG.

¹⁵ Rusija je 1997. imala suviše nisku bazu industrijska proizvodnje zbog pada ekonomske aktivnosti u odnosu na 1990, a za Kinu nisu postavljene nikakve obaveze. To je bio formalni razlog odbijanja SAD da prihvate Kjoto protokol. Detaljnije o tome: Клименко В.В., (2016)

Danas valjda nema većih zagovornika globalne akcije za klimu od liberalno orijentisanih književnika, i holivudskih glumaca¹⁶ koji se protive Trampovoj arogantnoj politici „preispitivanja“ doprinosa današnjeg američkog građanina, radnika i rudara na novo-aktiviranim ugljenokopima u okviru njegovog koncepta „America first“. Akciju za klimu pridružuju se verski poglavari, umetnička i kulturna elita, sportisti, sindikati...

3.1. Politika, etika i klima

Klimatska politika (set mera usmerenih na prevenciju i ublažavanje posledica klimatskih promena) se na izvestan način ostvaruje više od tri decenije. Otada je u okviru OUN osnovan Panel za klimatske promene (1988) i na osnovu njega Svetska organizacija za klimu u Ženevi, globalno otopljanje postaje neupitan proces, za najveći deo stručnjaka pa i donosilaca odluka na globalnom nivou, bez obzira na povremene nesuglasice oko načina i uzroka njihovog delovanja. Na osnovu tih, još uvek za nekoga kontroverznih, nalaza proističu i različite koncepcije delovanja i ponašanja, politike u odnosu na klimu. Ako je periodično zagrevanja i hlađenje Planete tek samo stvar dugih ciklusa od više desetina i hiljada godina (Milanković) u tom slučaju bi se moglo (loše) zaključiti da nema mnogo potrebe ni učinka za posebne mera koje sprečavanju ili redukuju antropogeni uticaj na klimu (Klaus 2010). Naime, taman i da je prirodni faktor promena preovlađujući, prema klimatskim promenama čovečanstvo mora da se odnosi aktivno, ako ne i manje-više jedinstveno.

Sa druge strane, pobornici urgentnih mera za klimu dovode u vezu antropogenu emisija gasova sa efektom staklene bašte i globalnog otopljanja pa se zalažu za što bržu i što revnosniju primenu mera koje strateški orijentišu ljudsku populaciju ka takvoj ekonomiji i tehnologijama koje smanjuju emisiju GHG, štede šume, čuvaju ekosisteme, štite prirodu, ljude od prevelike insolacije, štede vodu i čuvaju vodozahvate, prečišćavanju i čuvaju vazduh, revitalizuju oštećenu prirodu. Pored niza globalnih institucionalnih aranžmana koji se tiču zaštite ozonskog omotača (Montrealski sporazum), poljoprivrednih resursa (konferencije UN u okviru FAO), konvencije o zaštiti biodiverziteta, voda itd, poseban značaj u novijem periodu delovanja OUN, imaju klimatski sporazumi usmereni ka smanjenju emisije GSB, odnosno čistijoj industriji, štedljivom i čistijem saobraćaju, obnovljivoj energiji itd.

Sporazumi o klimi počeli su sredinom 90-tih godina XX veka, kada je, već pre više od dve decenije (1977) usvojen Kjoto sporazum. Polazna 1990. godina, kao parametarska za emisiju CO₂, za Kjoto sporazum sa današnjeg stanovišta ne predstavlja relevantnu sliku strukture zagađivača emitera GHG, pa ni u energetici. Kjoto sporazum je trajao do 2012, a posle mnoštva sesija globalnih pregovorača o klimi od kojih su najpoznatiji i onaj u Kopenhagenu (2009) i u Kankunu (2010) nekako se došlo da nove globalne konferenciji o klimi krajem 2015. u Parizu. Prethodno, prihvatljivi dogovori na vrhu između Kine i SAD, ovaj put vodili su ka uspehu pa se došlo do Pariskog klimatskog sporazuma u kome su učestvovala 195 zemalja, a najveći broj njih je predstavio sopstveni program smanjenja emisije GSB. Par godina pre Pariske konferenciju Papa Franjo je objavio encikliku "Laudato si" - i sa podnaslovom "O brizi za naš

---

¹⁶ Dolazeći na mesto direktora čuvane i veoma kompetentne Američke Agencije za zaštitu životne sredine (EPA). Skot Priut, dozvoljava sebi da izjavi da je "globalno zagrevanje možda dobra stvar za čovečanstvo", bez imalo zazora ili bar pokušaja relativizacije u vaganju preovlađujućih loših i pojedinih povoljnih konsekvenci. Zato poznati američki glumac italijanskog porekla Robert de Niro boraveći u Dubaiju, pre godinu dana izjavio: "Govorim o svojoj zemlji, Sjedinjenim Američkim Državama. Mi ne volimo da kažemo da smo 'nazadna' zemlja, pa može da se kaže "da bolujemo od privremenog ludila" (<http://www.novimagazin.rs/opusteno/de-niro-o-trampovom-stavu-o-klimatskim-promenama-sad-boluju-od-privremenog-ludila>)

zajednički dom"¹⁷. U njegovoj poruci vernicima zalaže se za saosećanje i ljubav prema čoveku i prirodi, kritikujući egocentrizam i konzumerizam, sa stanovišta integralne ekologije, pa i teorije održivog razvoja. Povodom današnjih Trampovih pokušaja da relativizuje klimatsku politiku Papa je izjavio da će "istorija suditi onima koji nisu doneli odluke neophodne da se zaustavi emisija gasova koja dovodi do zagrevanja Zemlje".¹⁸ To je svakako znak opšteg pomaka globalne ekološke svesti u odnosu na ranije stanje, pa i na prilike za vreme konferencije u Kjotu. Čak je i Međunarodna sindikalna konfederacija pozvala na ostvarivanje nultih stopa ispuštanja gasova staklene bašte, kao i na "nultu stopu siromaštva". Ključni slogan bio je da „na mrtvoj Planeti nema ni radnih mesta“.

Međunarodna organizacija za energiju objavila je da je Srbija još 2009. godine (podaci su za 2007. - dakle neposredno pre oštre recesije koja je oborila proizvodnju pa i emisije) prema intenzitetu štetne emisije emisije u odnosu na nominalni bruto nacionalni proizvod spadala u *pet najvećih zagađivača u svetu*. Uzimajući bruto nacionalni proizvod obračunat prema paritetu kupovne moći emisija CO₂ ostvarena u 2007. svrstavala je Srbiju u *deset najvećih* emitera prema ostvarenom novčanom proizvodu po stanovniku u svetu. Prema podacima *National Geography* Srbija emituje 5,35 tona ugljen-dioksida po stanovniku, od nje više u regionu emituju BiH 5,66 i Slovenija sa 6,19 tona po stanovniku¹⁹.

3.2. Današnji izazovi: klima, migracije, resursi i OR

Migracije ljudi širom sveta se ne smanjuju, reakcije na njih postaju sve ekstremnije. Migraciona i klimatska politika kao da postaju novi faktori razdora u svetu. Terorizam, migracije i protekcionizam sa jedne strane, kao i desni ekstremizam, izolacionizam i populizam sa druge, dominantno oblikuju trenutnu globalnu sliku sveta. Ovi zabrinjavajući izrazi i sintagme, koje su prethodno pripadale nekom drugom bivšem svetu, sve više se koriste danas. Bregzit u toku, Evropska unija u nekoj vrsti zabrinute rekonceptualizacije, Trampov nepredvidljivi desni populizam i konzervativni ekstremizam u SAD, konačni ishod katalonskog secesionističkog referenduma, uspon antievropske desnice u Italiji, grčka ekonomsko-politička preispitivanja..., samo su izraz jednostavne političke nemoći da se postigne jedinstvo po bilo kojem od ovih ključnih izazova za budućnost. Naime, protekcionističke mere uvođenja carina na uvoz metalničkih sirovina (aluminijuma i čelika), kao i drvne građe ili automobila korišćeni su još pre više od sto godina, a globalizacija koja je potekla od tehnološke razmene i transfera znanja gotovo da ih je potpuno stavila u drugi plan. Međutim, globalna ekonomsko-finansijska kriza, sa jedne strane, kao i povećanje migracija sa ratnih žarišta ili u sa prenaseljenih i rizičnih područja ka razvijenim zapadnim zemljama sa druge, pomerili su prizmu posmatranja ljudskih sloboda i prava sa druge strane, dovodeći na političku scenu desne ekstremiste.

Posebnu ocenu zaslužuju prirodne katastrofe koje su, definitivno u vezi sa antropogenim uticajima. Najveće štete u nas uzrokuju suše i požari, ali ono što nas je zadesilo 2014, predstavlja epizodu tzv. milenijumske ekstra katastrofe. Veliki poplavni talas u maju, pogodio je Srbiju, BiH i Hrvatsku. Čisto ekonomski, bez presedana. Po računici Svetske banke, štete

---

¹⁷ The Holy Father Francis (2015) http://w2.vatican.va/content/francesco/en/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si.html (pristup 9. V 2019).

¹⁸ "Papa: Ko negira klimatske promene neka ode i pita naučnike", N1, 11.09.2017.

¹⁹ <http://www.nationalgeographic.rs/eko-metropola/10583-ovo-su-zemlje-koje-emituju-najvise-ugljen-dioksida-po-stanovniku-mapa.html>

od poplava u Srbiji iznosile su 1,6 milijardi evra a u BiH čak 1,8 milijardi. To znači da je udeo tih šteta u Srbiji bio 5,3% BDP, u BiH čak oko 8% BDP²⁰.

Sve navodi na zaključak da se klimatske promene, kao najveći izazov za budućnost Planete, intenziviraju, a da reakcije globalne zajednice, i pored mnoštva novih strategija i planova, ne odgovaraju ozbiljnosti problema. Šta više, mnoštvo podataka govori da je populacioni i tehnološki pritisak koji čovečanstvo ostvaruje na globalni ekosistem sve veći. U danu kada se dovršava ovaj deo teksta, objavljen je podatak da čovečanstvo počinje da troši buduće resurse u 2019. To se odnosi na svaku godinu, tako da je do 1. avgusta 2018. ljudska zajednica već potrošila toliko planetarnih resursa i zagađila toliko globalni ekosistem, koliko planeta može da podnese, i da od tog dana pa do kraja godine ljudi troše i zagađuju nešto što ostaje kao manjak resursa sledećim generacijama odnosno višak zagađenja.

Da li je to razlog da se prestane sa traganjem za odgovorima na pitanja kako dalje usaglašavati protivrečne razvojne ciljeve u nameri da se spase planeta i ostavi u boljem stanju budućim generacijama? Da li nas činjenice i protivrečnosti aktuelnog globalnog života amnestiraju od odgovornosti za međugeneracijsku i intrageneracijsku pravdu? Za budućnost naše dece i unuka? Nikako, jer mnoge aktivnosti pokazuju da su prodori ka održivosti svuda mogući: od unapređenja izvora obnovljive energije i energetske efikasnosti, preko nove „zelenе“ gradnje, pametnog i štedljivog saobraćaja, do uzgajanja šuma i rekultivacije prostora, obnove ekosistema i zaštite sve većeg dela prirodnih retkosti. Električni saobraćaj koji se uvodi u mnoge velike gradove podstiče energetska efikasnost, bezbednost i zaštitu ljudi i ekosistema. „Zeleni“ gradovi i urbanizacija, pametna i umrežena infrastruktura i usluge pružaju šansu čovečanstvu da ostvari plodotvoran spoj najnovijih tehnologija sa principima ekološke i socio-ekonomske održivosti. Ove šanse su sve veće, kao i aktivnosti održivog razvoja koje nude „zelenа“ radna mesta.²¹

4. EVOLUCIJA KONCEPTA ODRŽIVOG RAZVOJA U SRBIJI

4.1. Ideje i praksa

U Srbiji je razumevanje, informisanje i oparacionalizacija mera održivog razvoja prilično divergentne. Evo nekih indikatora. Najpre u filozofskim krugovima bivše Jugoslavije, pojavio se jedan pristojan broj autora koji su se bavili problemima životne sredine. Tako je Rudi Supek već tokom 80-tih godina objavio knjigu *Ova jedina zemlja*.²² Časopis „Opređenja“ iz Sarajeva organizovao je konferencije na temu teorije i prakse zaštite okoliša, dok su mnogi autori u časopisima i zbornicima radova objavlivali tekstove na temu održivog razvoja. Brojni su fakulteti na kojima su entuzijasti predavali održivi razvoj u određenoj formi bilo kao

---

²⁰ Najveća prethodno procenjena šteta jedne katastrofe pogodila je Japan 2011. (Fukušima Daiči). Šteta je bila nominalno rekordna, iznosila je 260 milijardi USA dolara, ali je to ipak „samo“ 4,2% tadašnjeg japanskog BDP.

²¹ Prema podacima Međunarodne agencija za obnovljivu energiju (IRENA) već 2016. godini više od 9,8 miliona ljudi u svetu radilo u sektoru OIE, dok je uporediv broj u 2012. iznosio svega 5 miliona. Broj zaposlenih u solarnim i vetro-kapacitetima za četiri godine je utrostručen. Francuska se obavezala da do 2040. godine ukine saobraćanje vozila na benzin i dizel, a švedski koncern „Volvo“ je saopštio da će svi njegovi novi automobili od 2019. imati električni motor. (Izvor: *Energija EPS*, br. 25, str. 56-57.)

²² Supek R (1989) *Ova jedina zemlja*, Globus, Zagreb

primenjenu socijalnu ili tehničku (industrijsku) ekologiju²³, inženjerstvo zaštite životne sredine, naprimer²⁴.

Danas je siromaštvo postalo jedna od najvažnijih kategorija globalnog socijalnog i ekonomskog poretka, a time i održivosti. Siromaštvo je najvećim delom produkt štetnih i prevelikih nejednakosti u svetu, kao i u gotovo svakom društvu ponaosob. Time se bave mnogi ključni teoretičari-ekonomisti novog (socijalno senzitivnog profila) kao što su nobelovci Jozef Stiglic, Toma Piketi, ali i naš ekspert zaposlen u Svetskoj banci Branko Milanović. On je i pored najopsežnijeg istraživanja globalne nejednakosti, objavio nedavno članak na temu „Nejednakost i klimatske promene“²⁵. U okviru razumavanja održivog ekonomskog razvoja, sa obe (do tada suprotstavljene) strane kao primarni cilj svih akcija i rezultata održivosti prihvaćeno „ono što uzrokuje smanjenje siromaštva“²⁶.

Poznavanje sintetičkog razumevanja šta sve znači održivi razvoj u praksi usaglašenih akcija koje vode ka preklapanju stubova održivosti u Srbiji, po svoj prilici je na prilično niskom nivou. To dokazuje odnos prema biodiverzitetu, (nemogućnost da se spreči šumokrađa, lovokrađa, da se prestane sa praksom gomilanja i širenja divljih deponija, i da se do kraja iznesu istine o tome ko industrijski i drugi opasni otpad zakopava u zemlju)²⁷. U današnjoj Srbiji veoma je loše i „neodrživo“ postupanje sa vodama, tretman otpada, način stanovanja, rasipanje energije. Forme stanogradnje, načini života u gradovima, odnos prema javnim dobrima, kulturnim spomenicima i nacionalnim parkovima (dvogodišnje opstojanje fantomske zgrade na vrhu Kopaonika) samo su indikatori neuspeha da se smanje ekološki i drugi rizici po održivost, uključujući i korupciju.

4.2. Strategološke protivrečnosti i nedolumice

Naravno da svest o ekološkim pitanjima zavisi u najvećoj meri od obrazovanja. Međutim, praktično ponašanje u formi održivosti, najviše zavisi od dohotka i funkcionisanja društvenih institucija, bilo onih formalnih, pravno uobličениh, javnih, ili pak neformalnih. Kao pravila ponašanja institucije danas najviše mogu da pomognu u tumačenju „zašto određeni narodi propadaju“ a drugi ne²⁸.

Zvanična politika održivog razvoja trebalo bi da ostane u zoni permanentnog sprovođenja mera koje vode ka približavanju stubova i područja održivosti, kroz koordinirano ostvarivanje navedenih ciljeva. Dakle, svaka ekonomska ili socijalna mera morala bi da se proceni kroz

---

²³ U okviru Alternativne akademske obrazovne mreže koja je funkcionisala u Beogradu, na nivou interdisciplinarnih poslediplomskih studija od 1998. do 2002. uspešno je realizovan program „Životna sredina-izazov za nauku, tehnologiju i društvo“. Tamo su po prvi put u nas predavani predmeti poput „Industrijske ekologije“, „Ekologije energetike“ i „Održivog razvoja.“

²⁴ Tehnološko-metalurški fakultet je već 1978. godine otvorio smer „Ekološko inženjerstvo“, koji je nakon nekoliko godina morao da zatvori usled nedovoljnog interesa privrede da se bavi zaštitom životne sredine, uglavnom usled procene da je to suviše skup i manje-više nepotrebno. Nakon pauze duže od deset godina, smer je opet otvoren 1993. Sličan smeri otvoren je na Mašinskom fakultetu, dok je na Biološkom već postojao smer Ekologije kao biološke discipline, ali bez primene teorije održivog razvoja. Na Pravnom fakultetu u Beogradu, nešto kasnije osnivaju se predmeti Ekološko pravo, na Fakultetu političkih nauka, nešto kasnije i master- studijski program „Socijalna ekologija“. Neki privatni fakulteti danas sadrže u svom nazivu reč „ekologija“-„ekološki“ naravno u širem značenju.

²⁵ Milanović Branko (2018) „Klimatske promene i globalna nejednakost“, Peščanik.net, 26.03.2019.

²⁶ Ovo je ključna teza sociologa Antonija Gidensa, izneta u knjizi *Politika i klimatske promene* (2010)

²⁷ Autora ovog dela materijala o tome je detaljnije pisao u eseju "Zeleni rast i otrovi pod zemljom", *Politika*, ponedeljak 22. 07. 2018. str. 19.

²⁸ Robinson, Asemoglu, (2014), *Zašto narodi propadaju*, Clio, Beograd

ekološku prizmu. Pokušaj koji je ostvaren već 2008, usvajanjem *Nacionalne strategije održivog razvoja*, kao krovne strategije u koju bi se uklapale sve ostale, ostao je bez kontinuiteta, iz prostog razloga što Srbija danas nema strategiju održivog razvoja. Prethodnoj je isteklo trajanje 2017, a da se ništa na tom planu dalje nije uradilo. Bez obzira što su u međuvremenu donete i druge sektorske strategije koje se tiču održivosti, kao što su Strategija o održivom korišćenju prirodnih resursa i dobara, Strategija razvoja energetike..., održivost se više nigde ne tretira integralno, kao što se to pokušavalo od 2008-2017. jer za to ne postoji zvanična obaveza.

U okviru Ministarstva za poljoprivredu i zaštitu životne sredine, pre dve godine otpočeo je rad na tzv. „Klimatskoj strategiji“²⁹, ali sa slabo vidljivim i prepoznatljivim rezultatima³⁰. Ima naznaka da ova nova strategija treba da bude krovna, i da posluži umesto strategije održivog razvoja. Bez obzira na urgentnost strateškog prilagođavanja globalnoj i evropskoj akciji za klimu, nije dobro da se u okviru klimatske strategije razmatraju sva pitanja održivosti, koja su definitivno šira od opsega posledica klimatskih promene.

4.3. Opasnosti, „prekomernog razvoja“ i rast u kontekstu smanjenje siromaštva

Koncept OR mogao je da bude prihvaćen u nerazvijenim zemljama (odnosno u zemljama u razvoju) čiji je osnovni cilj ekonomski rast koji definitivno vodi većoj zaposlenosti i višem dohotku, i obezbeđuje smanjenje siromaštva. A sa druge strane, razvijene zemlje su mogle da prihvate održivi razvoj kao pravac koji vodi ka čistijoj životnoj sredini, štednji posebno neobnovljivih resursa, novim tehnologijama, socijalno i ekološki odgovornoj industrijskoj politici, redukciji otpada, manjoj potrošnji energije po jedinici proizvoda, itd.

Imperativ razvoja je često zamka za siromašne zemlje koja vodi u blokadu usled iscrpljivanja resursa i porasta troškova ekološke zaštite. Ako zemlje prema načelima OUN (Rio deklaracije a 1992) imaju pravo da postaju bogatije, to često ugrožava održivost, naročito u kombinaciji sa ekspanzijom populacije, brzim rastom (u poslednje vreme i smanjivanjem) broja stanovnika i eksploatacijom prirodnih resursa. Razvijenim zemljama preostaje da razvijaju tehnologije koje smanjuju zagađenje i preterano korišćenje resursa. To je jedno prihvatljivo globalno tumačenje razvijeno u okviru UON.

Međutim, u svojoj kritici koncepta održivog razvoja, pojedini autori (posebno Gidens) polaze od kategorije „prekomernog razvoja.“. Gidens pozajmlje ideju „prekomernosti“ razvoja od Avnera Offer³¹, „Stalni privredni rast donosi koristi, ali istovremeno se počinju gomilati problemi koje donosi obilje“. Privredni rast poželjan, ali da na njemu ne treba insistirati bez obzira na posledice. U zemljama koje uđu u „prekomerni razvoj“ trebalo bi stvoriti kriterijume dobrobiti efikasnije od rasta BDP. Bruto domaći proizvod, kao što je poznato, obuhvata prema konceptu potrošnje, sumu vrednosti robe i usluga koje su utrošene za ličnu i javnu potrošnju, neto investicije, i neto izvoz.

---

²⁹ Oliverić Young, Jasminka (2016), "Klimatska strategija – šansa za novi početak", *Vreme* 1349, 10. novembar 2016.

³⁰ Srbija je radi učešća u Pariskom klimatskom sporazumu poslala izveštaj u kome se obavezala da će do 2030, smanjiti emisiju CO₂ za 9,8% što je mnogim analitičarima izgledalo „razočaravajuće“. Naime prosečni stanovnik Srbije danas proizvodi oko 5,5 tona CO₂ godišnje, dok je svetski prosek trostruko niži. Udeo Srbije u svetskoj ekonomskoj aktivnosti je 0,9 promila, dok je udeo u emisiji GSB 1,3 promila. Održiva globalna emisija CO₂ za sve u ovom trenutku, prema nalazima IPCC je svega 1,3t godišnje. Detaljnije u: Đukić, Batas, (2018) str. 36.

³¹ A. Offer, *A Challenge of Affluence*, Oxford University Press, 2006, prema Gidens, *Klimatske promene i politika*, op. cit, str. 82.

Potpuno je opravdana primedba da u kreiranje BDP ulaze i razne društveno štetne ekonomske aktivnosti koje zagađuju životnu sredinu, ili utiču na socijalnu patologiju. Pored svega rast BDP ne mora da utiče na smanjenje ekonomske nejednakosti, i može nastaviti da raste čak i ako mali deo populacije ostvaruje dobit.

O indikatorima rasta tome je na mnogo bolji način još davnih šezdesetih godina XX veka govorio i pisao američki „ekološki“ ekonomista Kenet Bolding³². On je izneo jasne empirijske činjenice da bi se iz oficijelne kalkulacije BDP morali odbiti vrednosti zagađenja životne sredine, kao i vrednost proizvodnje vojno-industrijskog kompleksa, ali i da BDP ne obuhvata rad domaćica kao vrednost koja iznosi bar 5% BDP. Razmatrajući značaj ekonomskog rasta i razvoja, mnogi ekonomisti su išli u krajnost, jer su rast BDP smatrali univerzalnim odgovorom za sve društvene izazove. Toga je postao svestan i čuveni Džon Majnard Kejns, koji je jednom prilikom izjavio: „Na duže staze, svi smo mi mrtvi“. Ovim je ukazao na činjenicu da se vremenska perspektiva ekonomista završava u narednih deset do petnaest godina. A to je malo sa stanovišta interesa budućih generacija.

Razvoj je, po definiciji nešto više od rasta, a podrazumeva i strukturne promene, odnosno više tehnoloških inovacija, drugačiji kvalitet proizvoda i usluga. Razume se, pritom, da je ekonomski rast neophodna pretpostavka za bilo kakav razvoj. Jer, ne može se osporiti bazična, teorijski i empirijski vrlo utemeljena tvrdnja: „...najbolji način da se ostvari napredak stanja životne sredine u većini zemalja jeste njihovo bogaćenje“.³³ Da je to velikim delom, ispravno potvrđuje i današnje stanje u Srbiji. Naime, jedna od najvećih izazova za mnoge zemlje sveta, naročito Evropu, je depopulacija i starenje stanovništva. Smanjivanje stanovništva u Srbiji (do 40000 godišnje) posledica je niske stope rađanja i iseljavanja. Prema dostupnim istraživanjima jedan od ključnih faktora ubrzanog iseljavanja mlađe populacije je ekonomski (visina dohotka i mogućnost kvalitetnog zapošljavanja) kao osećaj besperspektivnosti uzrokovan političkim stanjem. Verovatno je najveći deo stanovništva Srbije svestan ovog problema u kontekstu održivosti. Zato se ne može kvalitetno govoriti o integralnom održivom razvoju bez presecanja ovih trendova do čega će sigurno doći, na ovaj ili onaj način.

5. EKONOMSKI RAST I ODRŽIVI RAZVOJ – ZAKLJUČNO

Većini čitalaca ovog teksta poznata je kategorija ekonomskog. Za ekonomski razvoj neophodne su promene tehnologije novi proizvodni postupci, koji podrazumevaju promenu proizvodnih programa. U današnjem svetu pokazalo se da su: tržišna privreda, otvorena preduzetnička ekonomija i stimulatívna razvojna funkcija države –neophodne pretpostavke ekonomskog razvoja. Upravo imajući to u vidu, pošlo se od kritike koncepta BDP kao indikatora blagostanja i pokušaja definisanja *neto nacionalnog bogatstva* u cilju registrovanja ekonomske održivosti. Kada se iz obračunate vrednosti BDP-a isključe negativni eksterni efekti (troškovi zagađenja, prirodna renta, troškovi prilagođavanja na neminovne klimatske promene...) onda bi se stekao bolji utisak o održivosti rasta.

„Za vladu koja je naizgled ekonomski uspešna“ neprihvatljivo da za njenog mandata dođe do pada blagostanja...“ smatra Gidens. I dalje, „sve zemlje, a naročito razvijene, trebalo bi da uvedu alternativne kriterijume i okvire blagostanja kao i precizne ekonomske kriterijume i da

³² Bouldinng K., (1972) str. 168, i Gorz A (1982). O tome opširnije u tekstu: P. Đukić, „Za ekološku percepciju ekonomskog rasta“, *Direktor* br. 12, 1993, str. 42 – 46.

³³ Semjuelson, Nordhaus, *Ekonomija*, XVIII izdanje, op. cit. str. 364.

ih učine dostupnim javnosti³⁴ Ova teza čini se najbitnijom za dalju evoluciju teorije, politike i prakse održivog razvoja. Dok ne utvrdimo šta je i koliko zaista održivo po svim kriterijumima i koje su mere društvenog blagostanja sa stanovišta održivosti, male su šanse da se pod održivim razvojem podrazumevaju potpuno različite pa i suprotstavljene stvari.

Većina društvenih rezultata u današnjem svetu meri se novcem, iako ekonomski instrumentarij za analizu i merenje održivosti nije svemoguć. On meri samo ono što je moguće izraziti u novcu. Integralni pristup održivosti pokušava da dođe do promene u kvalitetu socijalnih i drugih veza ljudi razumevajući društveni razvoj kao napredak kvaliteta ukupnog života zajednice, pre svega u smislu jačanja društvene kohezije i smanjenja svih društvenih rizika.

Međutim, koji su i kakvi motivi i ciljevi za utvrđivanje onoga što se naziva društvenom pravdom i socijalnom efikasnošću, kao što je to slučaj sa ekonomskom efikasnošću i privrednim rastom? Čak i ako se uvedu dopunski i transparentni kriterijumi i mere održivosti, poput „indeksa održivog društva“ ili „indeksa ekonomskog blagostanja“³⁵, veoma je teško izmeriti svaku varijablu posebno u različitim ekonomskim i socijalnim sistemima. Tako, na primer, ekološki kriterijumi i štete od emisije ugljenika, degradacije ozonskog omotača ili devastacije tla ne mogu biti isto tretirani u maloj, resursima siromašnoj zemlji, kao što su to neke zemlje Evrope, Afrike ili Azije, u odnosu na geografski prostrane zemlje, bogate prirodnim resursima poput Rusije, Brazila ili Norveške. Utoliko je bitnije da se problem održivosti tretira sa što više aspekata, ali istovremeno i da mu se pristupa, multidisciplinarno, sistematski i timski, a ne pojedinačno ekspertski, makar i od strane najvećih autoriteta društvenog razvoja.

Literatura

- Ačemoğlu Daron, Robinson Džejms (2014), *Zašto narodi propadaju*, Clio, Beograd
- Bouldinng Keneth, (1972), „Fun and Games with the Gross National Product, - The Role of Misleading Indicators of Social Policy“, *The Environmental Crisis, Man's Struggle to Live Himself*, ed. by H. W. Helfrich, Jr. New Haven and London, Yale University Press, str. 168
- Brundtland Gro Harlem and all. (1987), *Our Common Future*, Oxford University Press, Oxford
- Đukić Petar, Pavnovski Mile (1999), *Ekologija i društvo*, Ekocentar, Beograd
- Đukić M. Petar (2011), *Održivi razvoj - utopija ili šansa za Srbiju*, Tehnološko-metalurški fakultet, Univerzitet u Beogradu
- Đukić P., Đukanović S., (2015) *Održivi razvoj - ekonomsko-ekološki izazovi*, Tehnološko-metalurški fakultet, Univerzitet u Beogradu
- Đukić M. P., Đukanović S., (2018), "Održivost teorije i prakse održivog razvoja: Novi koncept inženjerskog obrazovanja" zbornik radova, *Jedinstveni pristup okolišu*. Proceedings book of the 1st International conference The Holistic Approach to Environment, Međunarodna konferencija, Metalurški fakultet, Univerzitet u Zagrebu, Sisak, 13-14. 09, 2018, str. 135 – 151

---

³⁴ Gidens A., *Klimatske promene i politika*, op. cit. str. 85.

³⁵ Više o tome u Đukić, Đukanović (2018) str. 145-150.

Đukić M. Petar (2017), "Tržište, institucije i održivi ekonomski razvoj", *Institucije i ekonomija* (Tuševljak. ur.) Istočno Sarajevo, 2017. str. 197-211.

Đukić P., Batas-Bijelić I., (2018), "Klimatske promene i energetika Srbije", časopis *Energija, ekonomija, ekologija*, Energetika 2018, br.1-2. str. 337-342

Europe 2020. Strategy, https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/eu-economic-governance-monitoring-prevention-correction/european-semester/framework/europe-2020-strategy_en

Gidens Antony, (2010), *Politika i klimatske promene*, Clio, Beograd

Goodstein, Eban S., (2010), *Ekonomika i okoliš*, MATE, Zagreb

Gorz Andre (1982), *Ekologija i politika*, srpski prevod, Prosveta, Beograd

Klaus Vaclav (2010), *Plava planeta u okovima - šta je u opasnosti: klima ili sloboda*, CID, Podgorica

IPPC (2016) Summary for Policymakers https://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar5/wg3/ipcc_wg3_ar5_summary-for-policymakers.pdf, pristup 23.februar 2018.

Клименко В.В., (2016), Парижская конференция по климату 2015 –поворотный пункт в истории мировой энергетики, р. 252, Конгресс, REENCON, XXI, «ВОЗОБНОВЛЯЕМАЯ ЭНЕРГЕТИКА XXI ВЕК», р. 250-251

Kun T., (1979), *Priroda naučnih revolucija*, Nolit, Beograd

WRI (2019) , ENERGY, Ensuring people everywhere have affordable, reliable clean energy.

<https://www.wri.org/our-work/topics/energy> <https://www.wri.org/>

Meadows H. Donella, Meadows L. Dennis , (1972), *Limits of Growth*, Behrens III, Universe Books

Milanković Milutin (2010), *Nebeska mehanika - Istorija astronomske nauke*, Zavod za udžbenike

Milanović Branko (2018) „Klimatske promene i globalna nejednakost“, Peščanik.net, 6.03.2019.

"Nacionalna strategija održivog korišćenja prirodnih resursa i dobara" (2012), *"Službeni glasnik RS"*, br.33/2012 od 15.4.2012. godine

Procena ranjivosti na klimatske promene (Dimič D. - ur) (2012), WWF (Svetski fond za prirodu), Centar za unapređenje životne sredine, Beograd

Samuelson, Nordhaus, (2009), *Ekonomija*, XVIII izdanje, MATE, Zagreb

Supek Rudi (1989) *Ova jedina zemlja*, Globus, Zagreb

The Holy Father Francis (2015), *Laudato si'*, http://w2.vatican.va/content/francesco/en/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si.html (pristup 9. V 2019).

Todaro Michael P, Smith C. Stephen (2015), *Economic Development*. New York University, The George Washington University, Twelfth Edition, Pearson

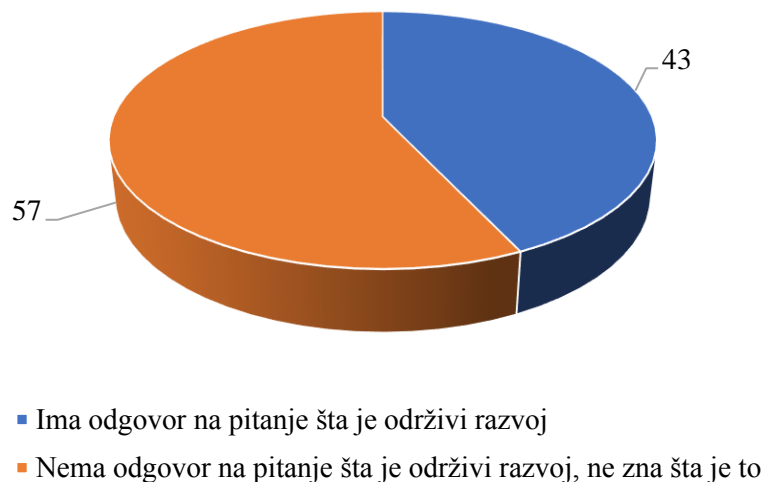

Informisanost i poznavanje ciljeva održivog razvoja

Infomisanost, svest i razumevanje javnog mnjenja o ciljevima održivog razvoja ispitivani su na nekoliko načina. Ispitanicima je najpre postavljeno pitanje *Kad se kaže održivi razvoj, na šta prvo pomislite ili možda ne znate šta je to. Više od polovine ispitanika (57%) je odgovorilo da ne zna šta je to održivi razvoj*, što već na samom početku ukazuje na nedovoljnu prepoznatljivost ne samo sadržine ovog pojma, već i konstrukcije *održivi razvoj*.

U istraživanjima javnog mnjenja ispitanici, inače, imaju sklonost da „priznaju“ da znaju nešto o čemu se pitani u znatno većoj meri nego što to zaista znaju – ipak, u ovom slučaju je čak i broj onih koji su iskoristili mogućnost da kažu šta im prvo padne na pamet kada se kaže održivi razvoj manji od polovine, što pokazuje da se (bez podsećanja) manji broj njih usuđuje da podeli svoje asocijacije na sintagmu koja, ako ništa drugo, sadrži dva poznata termina, *održivost* i *razvoj*. Ali je kombinacija ova dva pojma očigledno takva da kod većine izaziva nepoznanicu.

Grafik 1. Odgovor na pitanje o poznavanju pojma i sadržine pojma „održivi razvoj“

Očekivano, spremnost da se odgovori na ovu vrstu “kognitivnih pitanja”, odnosno pitanja koja u sebi sadrže pretpostavljeno ili očekivano **znanje** o nečemu (a ne neki stav - vrednosni odnos, emociju ili spremnost na delovanje) je najveća kod onih ispitanika koji imaju najveći stepen obrazovanja. Drugim rečima, statistička značajnost razlika koje postoje između različitih grupa populacije najveća je u slučaju grupa formiranih po osnovu obrazovanja. U poređenju sa prosekom, u grupi onih koji imaju završeno najviše osnovno obrazovanje je znatno manje onih koji imaju ideju o tome šta je održivi razvoj (22%). U slučaju onih koji imaju srednju školu, taj procenat je najpribližniji proseku (51%), dok je najveće poznavanje pojma (ili makar spremnost da se pokuša dati odgovor na pitanje šta je to održivi razvoj) u grupi onih sa visokim i višim obrazovanjem – 62%. Podsećamo i na podatak dat u opisu uzorka da je grupa onih sa najvišim obrazovanjem inače najmanje u našem uzorku (odnosno u opštoj populaciji) – 16%,

pa u tom svetlu treba sa rezervom posmatrati ovaj visok procenat od 62% onih koji tvrde da znaju šta je održivi razvoj u ovoj grupi.

Tabela 1. **Odnos obrazovanja i odgovora na pitanje o poznavanju pojma i sadržine pojma „održivi razvoj“ (u %)**

	Osnovno obrazovanje i niže	Srednje obrazovanje	Više i visoko obrazovanje	Prosek
Ima odgovor na pitanje šta je održivi razvoj	22	51	62	43
Nema odgovor na pitanje šta je održivi razvoj, ne zna šta je to	78	49	38	57
Ukupno	100	100	100	100

$p=0.000$, Cramer's $V=0.31$ ³⁶

Od ostalih sociodemografskih odlika ispitanika, statističku značajnost u pogledu međusobnih razlika pojedinih grupa populacije pokazuju još i regionalna pripadnost ispitanika ($p=0.000$, Cramer's $V=0.19$), radno-svojinski status ($p=0.001$, Cramer's $V=0.15$) i starost ispitanika ($p=0.036$, Cramer's $V=0.10$). Tako, u odnosu na prosek, nešto je veće poznavanje OR u Beogradu (55%) i Zapadnoj Srbiji i Šumadiji (49%), među zaposlenima, bez obzira u kom sektoru rade (od 47% do 54%) i u grupi onih koji imaju od 30 do 39 godina (54%). Ipak, uprkos postojanju statističke značajnosti, jačina veze u sva tri slučaja je vrlo niska, pa se može zaključiti da, **osim obrazovanja, ništa drugo ne diferencira populaciju u pogledu pitanja o poznavanju pojma održivi razvoj**. Pol i mesto stanovanja ne pokazuju čak ni statističku značajnost, odnosno poznavanje pojma je vrlo slično među ženama i muškarcima i onima koji žive u gradu i selu.

Oni koji smatraju da znaju šta je to održivi razvoj imali su prilike da na otvoreno pitanje daju odgovore šta smatraju pod tim terminom. Analiza odgovora daje novu dimenziju razumevanja i poznavanja održivog razvoja, jer nije bilo ni malo lako klasifikovati date odgovore. Najpre, u svega jednoj petini odgovora u grupi od 43% onih koji su dali neki odgovor (a što bi bilo oko 9% od ukupnog uzorka) mogu se prepoznati neki elementi dobre i tačne definicije održivog razvoja, koja je holistička i koja podrazumeva **razvoj uz vođenje računa o budućnosti, ograničenosti resursa i opstanka koji taj razvoj ne bi trebalo da ugrožava** (na primer, neki od odgovora koji su se mogli čuti u ovoj grupi odgovora su *razvoj bez (velikih) posledica po životnu sredinu, tehnološki razvoj u skladu sa prirodom, zadovoljavanje (osnovnih) potreba uz vođenje računa o „rentabilnosti“, jačanje ekonomije koje neće uticati na ekologiju, napredak u kom se obnavljaju prirodni resursi, „da se troši koliko se ima“, „razvoj bez problema“* i tako dalje).

Jedan broj datih odgovora prepoznaje neke od elemenata održivog razvoja, koji se u najvećoj meri odnose na **zaštitu životne sredine, odnosno ekologiju** (*očuvanje prirodne sredine, smanjenje zagađenja, povećanje svesti o važnosti zdrave životne sredine, očuvanje prirodnih resursa...*), potom na neke od **društvenih aspekata održivog razvoja** (*razvoj sela,*

³⁶ Statistička značajnost razlika između grupa postoji kada je alfa koeficijent (vrednost p) prilikom ukrštanja podataka manja od 0.05, dok koeficijent pod nazivom Cramer's V govori o jačini veze između pitanja koja su ukrštena – ta veza je niska ukoliko je ova vrednost manja od 0.3, umerena ukoliko je od 0.3 do 0.6 i visoka ukoliko je preko 0.6.

razvoj lokalne zajednice, briga o generacijama koje dolaze i briga o mladima i slično), kao i na aspekte života i zdravlja (*zdrav život, opstanak živog sveta na zemlji* i slično). Drugim rečima, moglo bi se reći da se u ovim odgovorima mogu prepoznati oni koji **održivi razvoj poistovećuju sa održivošću** u pojedinim, konkretnim oblastima života, bez obzira da li se radi o ekologiji, društvu ili zdravlju (o razlikama između pojma *održivosti* i *održivog razvoja* videti u Uvodnom tekstu ovog izveštaja).

Ipak, u najvećem broju odgovora u ovoj grupi – 50%, prepoznaju se različite pogrešne, jednostrane, banalne ili previše uopštene formulacije koje pokazuju ili nerazmišljanje i suštinsko nepoznavanje pojma ili njihovo vezivanje za neke periferne elemente održivog razvoja. Na primer, u ovoj grupi je najviše onih koji pod održivim razvojem podrazumevaju *kontinuirani razvoj, stalni razvoj, razvoj bez prekida*, bez obzira na posledice tog razvoja; dalje, u ovoj grupi se nalaze oni koji održivi razvoj povezuju sa pojedinim oblastima ličnog ili društvenog života (*očuvanje ili razvoj kulture, obrazovanja, brige o deci, podsticaje preduzećima ili industriju, sticanje bogatstva i novca, smanjenje nezaposlenosti* i slično). U ovoj grupi je i ne mali broj onih čije navođenje sinonima ili nekih vrlo uopštenih odgovora govori o suštinskom nepoznavanju pojma održivog razvoja (*napredak, progres, opstanak, preventiva, balans, odgovornost, energija, kriza...*).

**Grafik 2. Na šta prvo pomislite kada se kaže održivi razvoj?
(u %, grupa onih koji su dali odgovor)**

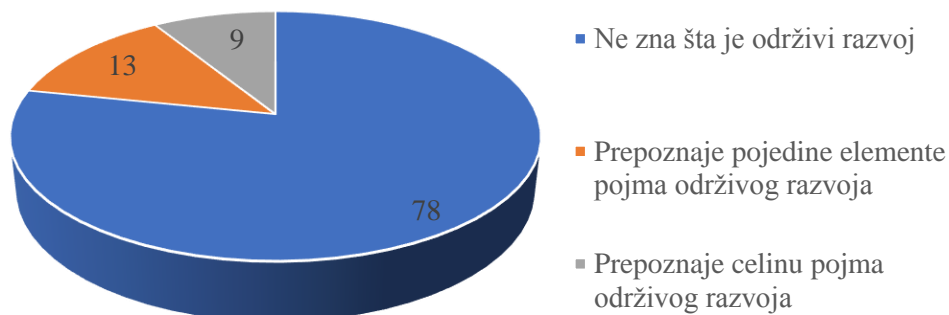

U zaključku ovog dela bi se moglo reći da nešto manje od polovine građana Srbije (43%) misli da zna šta je održivi razvoj, odnosno ima makar neku asocijaciju na taj pojam; oko 13% ispitanika, ukupno, prepoznaje neke elemente/oblasti sa kojima se održivi razvoj može povezati (a to su najčešće životna sredina, društveni razvoj ili zdravlje), dok oko 9% ima sposobnost da prepozna neke elemente složenosti pojma održivi razvoj, smeštajući ga na različite načine i opise u kontekst uslovnog razvoja koji vodi računa o posledicama i budućnosti.

Sa druge strane, ukoliko saberemo one koji nisu dali odgovor na ovo pitanje i one koji su dali pogrešne, uopštene i odgovore koji se ne mogu ni na koji način povezati sa suštinom održivog razvoja (oko 21% ukupnog uzorka) – **moglo bi se zaključiti da je nepoznavanje održivog razvoja (a do čega se došlo eksplicitno ili implicitno) skoro 80%** (Grafik 3).

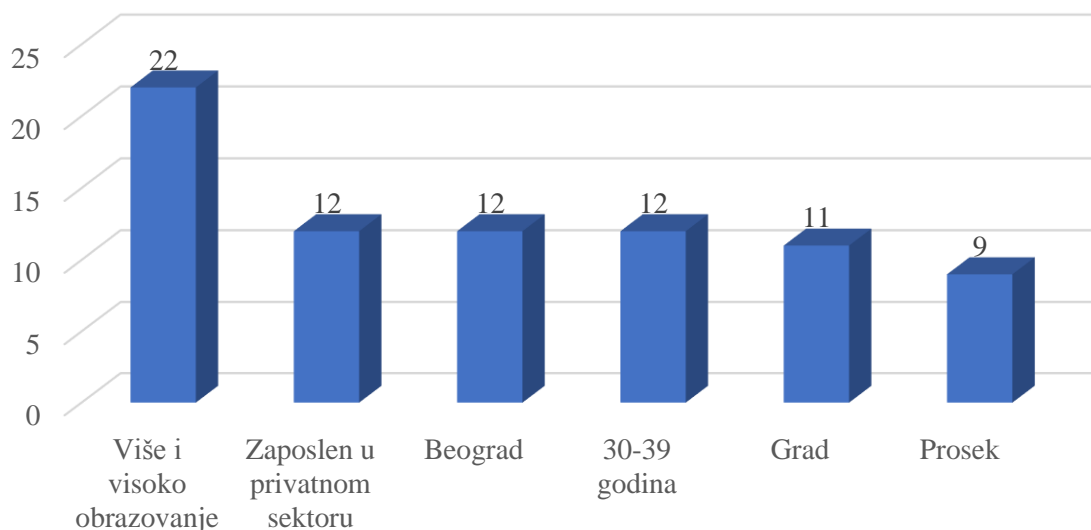
Najveće razlike između različitih društvenih grupa u smislu (relativno) tačnog prepoznavanja pojma održivi razvoj su ponovo po osnovu obrazovanja, a tek nešto malo po osnovu radnog statusa, regionalne pripadnosti, godina ili mesta stanovanja. Tako, 22% onih

Grafik 3. Poznavanje pojma održivog razvoja

koji imaju visoko i više obrazovanje tačno prepoznaje sadržinu održivog razvoja (što je više od proseka od 9%), dok je taj procenat nešto malo veći od proseka kod ispitanika koji rade u privatnom sektoru, žive u Beogradu i imaju između 30 i 39 godina. Ipak, sve navedene razlike su veoma male, pa se može zaključiti da je nepoznavanje pojma održivi razvoj u toj meri prisutno, da ne postoji ni jedna društvena grupa (pa čak ni najobrazovaniji) za koju se može reći da mogu biti neka vrsta jedinog ili dominantnog promotera ovog koncepta.

Grafik 4. Prisustvo elemenata tačne definicije održivog razvoja u različitim grupama populacije

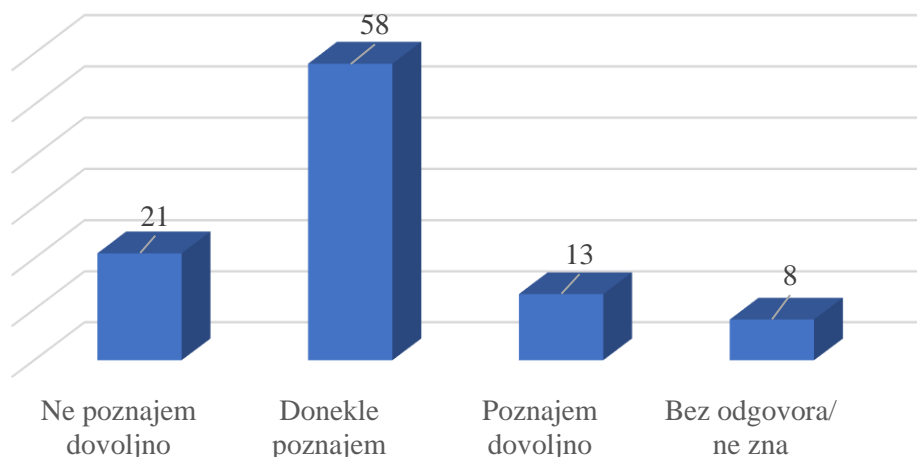

Imajući u vidu da se, opravdano, održivi razvoj najčešće povezuje sa zaštitom životne sredine, poznavanje održivog razvoja je posredno testirano i kroz samoprocenu ispitanika u kojoj meri poznaju programe zaštite životne sredine. Očekivano, najveći broj ispitanika izabrao je odgovor „u sredini“ - da donekle poznaju ove programe (58%); jedna petina njih je odgovorila da ne poznaje, odnosno da ne zna ništa o tim programima (čemu treba dodati i onih 8% koji

nisu odgovorili na pitanja), dok samo 13% tvrdi da dovoljno poznaje programe zaštite životne okoline.

Jedina statistička razlika između odgovora na ovo pitanje među grupama stanovništva može se uočiti kod ispitanika različitog stepena obrazovanja. Međutim, korelacija je veoma

Grafik 5. Kako ocenjujete svoje poznavanje programa zaštite životne sredine?

niska, jer se može videti da ni među najobrazovanijima procena poznavanja programa zaštite životne okoline nije procentualno značajno veća od proseka niti u odnosu na one koji imaju, na primer, srednju školu (svega 18%).

Tabela 2. Odnos poznavanja programa zaštite životne sredine i obrazovanja

	Osnovno obrazovanje i niže	Srednje obrazovanje	Više i visoko obrazovanje	Prosek
Ne poznajem dovoljno/bez odgovora ³⁷	33	27	28	29
Donekle poznajem	61	57	54	58
Poznajem dovoljno	6	16	18	13
Ukupno	100	100	100	100

$p=0.000$, Cramer's $V=0.10$

Sa druge strane, postoji statistički značajna i u pogledu jačine umerena korelacija između pitanja o poznavanju programa zaštite životne sredine i poznavanja održivog razvoja koje je makar na nivou spremnosti da se odgovori na ovo pitanje. Tako, među onima koji tvrde da poznaju dovoljno ekološke programe ima čak 77% onih koji imaju makar neki odgovor na pitanje o tome šta je za njih održivi razvoj. Ovo govori ne samo o sadržinskoj povezanosti ove dve teme i u javnom mnenju, već i o **potencijalu da se promocijom jedne oblasti (a prevashodno programa zaštite životne sredine kao nečeg što je ljudima bliskije) moguće postići i podizanje svesti o znanju i razumevanju druge oblasti (u ovom slučaju, koncepta održivog razvoja).**

³⁷ Zbir onih koji su eksplicitno rekli da ne znaju dovoljno o ovoj temi (21%) i onih koji nisu odgovorili na pitanje (8%). Odgovori su sabrani jer je velika verovatnoća da najveći broj onih koji nisu nisu na pitanje, suštinski, ne znaju ništa o ovoj temi.

Poznavanje teme održivog razvoja testirano je i kroz (ne)slaganje sa pet tvrdnji od kojih tri imaju formu „testa znanja“ o određenim činjenicama koje se, neposredno ili posredno, tiču održivog razvoja, dok dve tvrdnje predstavljaju određene vrednosne stavove o ovoj temi.

Tabela 3. **Poznavanje održivog razvoja i poznavanje programa zaštite životne sredine**

	Ima odgovor na pitanje šta je održivi razvoj	Nema odgovor na pitanje šta je održivi razvoj, ne zna šta je to	Ukupno
Ne poznajem dovoljno	27	73	100
Donekle poznajem	44	56	100
Poznajem dovoljno	77	23	100
Prosek	43	57	100

p=0.000, Cramer's V=0.31

Najpre, čak 87% ispitanika tačnom smatra definiciju održivog razvoja koja glasi da se održivi razvoj sastoji u tome da u svemu što radimo na planeti Zemlji ne mislimo samo na nas, već i na našu decu i decu naše dece i njihovu budućnost; dalje, osam od 10 ispitanika smatra da postoji opasnost da čak milion biljnih i životinjskih vrsta izumre u sledećih deset godina (bez obzira na to da li je reč o preteranim procenama ili ne), dok 64% njih veruje da je tačna definicija da je održivi razvoj zamisao o usaglašenom ekonomskom, socijalnom i ekološkom stanju i razvoju. Svi ovi brojevi govore o tome da, **iako je poznavanje održivog razvoja „bez podsećanja“ veoma nisko, postoji potencijal da se radi na većem i prepoznavanju i razumevanju koncepta i njegove složene sadržine.**

Takođe, vrlo je visoko slaganje sa tvrdnjom da se o održivom razvoju mnogo priča a malo radi na njegovom postizanju – čak 92%. Ovaj nalaz treba posmatrati u svetlu toga da se u istraživanjima javnog mnjenja, inače, često dobija rezultat po kom javno mnjenje smatra da različiti subjekti koji imaju mandat da nešto rade (a to su najčešće javne, državne ustanove) puno pričaju, a malo rade na rešavanju nekog problema, pa ni održivi razvoj ne odstupa od tog trenda. U nekim narednim istraživanjima o ovoj temi bilo bi zanimljivo videti koga i u kojoj meri ljudi vide odgovornim za bavljenje ovom temom i rešavanjem problema koji u okviru nje nastaju (na primer, međunarodne i nad-državne organizacije, nacionalne vlade, multinacionalne korporacije, nevladine organizacije i slično).

Poslednja tvrdnja je jedina koja je, uslovno rečeno, drugačijeg vrednosnog usmerenja od prethodnih, jer problematizuje pitanje održivog razvoja kao koncepta i to kroz jedan od njegovih elemenata, a to je promena klime. Naime, potpuno je isti broj onih ispitanika koji smatraju da je priča o klimatskim promenama opravdana i da je preuveličana. Ovo je podatak koji pokazuje da je potrebno još dosta raditi na podizanju svesti o opasnosti od klimatskih promena (bez obzira na to šta se vidi kao njihov uzrok, a ovo istraživanje pokazuje da su to ili samo ljudi - 45% ili i ljudi i prirodni procesi podjednako – 49%), kako bi se ispravno razumele posledice i kako bi se uticalo na ljude da počnu da deluju na sprečavanju tih promena. Osim toga, promocija održivog razvoja u velikoj meri zavisi od svesti i razumevanja negativnih posledica klimatskih promena – ukoliko se te promene i uloga čoveka u njima ne shvate na ozbiljan i pravi način, ne može se očekivati ni šire i adekvatno razumevanje i prihvatanje održivog razvoja kao ideje i akcije.

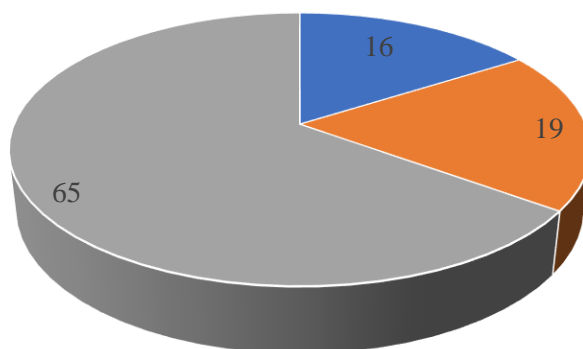
Od odgovora ispitanika na navedenih pet izjava kreiran je kompozitni **indeks obaveštenosti o održivom razvoju**, koji uzima u obzir broj izjava na koje je jedan ispitanik dao izabrao odgovor *tačno* (osim poslednje tvrdnje gde je u zbir dodat odgovor *netačno*). Tako, oni koji nisu dali nijedan takav odgovor ili su dali jedan ili dva, ulaze u grupu onih koje smo

Tabela 4. **Da li su tačne ili netačne sledeće izjave?** (u %)

	Tačno	Netačno	Ne zna, bez odgovora	Uk.
...da se održivi razvoj sastoji u tome da u svemu što radimo na planeti Zemlji ne mislimo samo na nas, već i na našu decu i decu naše dece i njihovu budućnost?	87	11	2	100
...da postoji opasnost da čak milion biljnih i životinjskih vrsta izumre u sledećih deset godina	80	9	11	100
...da je održivi razvoj zamisao o usaglašenom ekonomskom, socijalnom i ekološkom stanju i razvoju	64	18	18	100
...da se o održivom razvoju mnogo priča a malo radi na njegovom postizanju	92	5	3	100
...da se preteruje sa isticanjem opasnosti od promena klime	46	46	8	100

nazvali *mala obaveštenost*. Tri tačna odgovora daju grupu *osrednja obaveštenost*, dok četiri i pet tačnih odgovora formiraju grupu *visoka obaveštenost*. Rezultati su u skladu sa vrlo visokim slaganjem na sve pojedinačne tvrdnje i prikazani su na grafiku broj 6.

Grafik 6. **Indeks obaveštenosti**

■ Mala obaveštenost ■ Osrednja obaveštenost ■ Visoka obaveštenost

Prilikom čitanja i interpretiranja ovih rezultata, neophodno je imati u vidu da je ovako dobar rezultat indeksa obaveštenosti posledica podsećanja ispitanika i nuđenja odgovora sa kojima je i zdravorazumski lakše složiti se nego što nije. Drugim rečima, ovaj indeks ne odražava suštinsko poznavanje pojma održivog razvoja i mogućnost ljudi da ga sami artikuliraju i definišu (što smo već videli na početku ovog dela izveštaja), ali svakako govori o velikom

potencijalu da se uz različite kampanje koje bi promovisale i podsećale ljude na održivi razvoj, ovaj pojam dobro prihvati i bolje razume.

Da stanje u pogledu znanja o OR nije tako optimistično kao što to na prvi pogled indeks obaveštenosti prikazuje, može se videti i na osnovu poređenja tog indeksa sa pitanjem o samoproceni poznavanja OR koje je analizirano na početku ovog izveštaja. Statistička veza, očekivano, postoji, ali je ona vrlo niskog intenziteta. Drugim rečima, u grupi onih koji su svrstani u *visoku obaveštenost* ima tek za 3% više od proseka onih koji su dali bilo kakav odgovor na otvoreno pitanje *šta je za vas održivi razvoj* (46% naspram 43%). Statistička značajnost ovog ukrštanja je uglavnom posledica činjenice da najveća korelacija i „poklapanje“ postoji kod onih koji su svrstani u grupu *mala obaveštenost* i ujedno nisu dali nikakav odgovor na pitanje o tome šta oni smatraju održivim razvojem (a kojih je čak 70%). Drugim rečima, nije dokazana hipoteza o međusobnoj uskoj povezanosti dva različita načina ispitivanja mnjenja o održivom razvoju – slaganje sa već ponuđenim tvrdnjama o održivom razvoju nije posledica nekog već formiranog i jasno artikulisanog znanja i svesti o ovoj temi već verovatno više posledica slaganja sa nekim uglavnom afirmativnim, manje ili više jasnim (možda po nekad preterano apokaliptičnim) procenama stanja u oblasti razvoja, budućnosti nas i naše dece, životne sredine i ekonomije...

Tabela 5. Odnos samoprocene poznavanja OR i indeksa obaveštenosti o OR

	Mala obaveštenost	Osrednja obaveštenost	Visoka obaveštenost	Prosek
Ima odgovor na pitanje šta je održivi razvoj	30	44	46	43
Nema odgovor na pitanje šta je održivi razvoj, ne zna šta je to	70	56	54	57
Ukupno	100	100	100	100

$p=0.001$, Cramer's $V=0.12$

Jedine dve odlike ispitanika koje utiču (i to neznatno) na različite rezultate indeksa obaveštenosti o OR su obrazovanje i mesto stanovanja. I inače visok skor obaveštenosti o održivog razvoja još je viši u grupi najobrazovanijih (74%), dok je nešto manji kod onih sa najnižim stepenom obrazovanja (59%), mada ta razlika nije uopšte drastična, jer je i kod niže obrazovanih dominantna *visoka obaveštenost*. Sa druge strane, mala obaveštenost je veća od proseka kod onih sa najmanjim stepenom formalnog obrazovanja (22%) i niža od proseka kod najobrazovanijih (11%).

Tabela 6. Odnos obrazovanja i indeksa obaveštenosti o OR

	Osnovno obrazovanje i niže	Srednje obrazovanje	Više i visoko obrazovanje	Prosek
Mala obaveštenost	22	14	11	16
Osrednja obaveštenost	19	21	15	19
Visoka obaveštenost	59	65	74	65
Ukupno	100	100	100	100

$p=0.001$, Cramer's $V=0.10$

Slična situacija je i kod mesta stanovanja – određena veza postoji, ali je ona takvog intenziteta da se ne može reći da su ljudi na selu drastično manje obavešteni o OR ili da činjenica da neko živi u urbanim sredinama utiče na to da će on/ona biti znatno više obavešten (ili u ovom slučaju da će biti manje neobavešten) o održivom razvoju. Mala obaveštenost na selu je tek nešto malo veća od proseka (22%).

Tabela 7. Odnos mesta stanovanja i indeksa obaveštenosti o OR

	Grad	Selo	Prosek
Mala obaveštenost	12	22	16
Osrednja obaveštenost	20	18	19
Visoka obaveštenost	68	60	65
Ukupno	100	100	100

p=0.00, Cramer's V=0.14

Koliko je teško utvrditi odnose između uzroka i posledica u oblasti održivog razvoja dobro pokazuje „sučeljavanje“ dva pitanja iz upitnika koja su, uslovno rečeno, međusobno suprotna i gde bi se logički moglo očekivati da neslaganje sa jednim pitanjem podrazumeva slaganje sa drugim i suprotno. Jedno pitanje govori o slaganju sa jednom od pesimističnijih prognoza da će čak milion biljnih i životinjskih vrsta nestati sa lica zemlje u sledećih deset godina³⁸ (što se smatra uglavnom posledicom klimatskih promena) i stava da se možda ipak malo preteruje sa isticanjem opasnosti od klimatskih promena. Tako, ako grupu ispitanika koji smatraju da je tačna teza da će milioni vrsta uskoro nestati posmatramo kao jedinstvenu grupu (100%) ispitanika (a kojih je, podsetimo se, čak 80% na celom uzorku) pronalazimo čak polovinu (49%) onih koji u isto vreme smatraju da se ipak preteruje sa isticanjem opasnosti i posledica klimatskih promena. Ovaj rezultat govori i o tome da jedan ne mali deo javnog mnjenja ipak smatra preteranom činjenicu da će čak milion vrsta uskoro nestati, odnosno da to ima neke direktne veze sa promenama klime.

Tabela 8. Odnos dve tvrdnje o klimatskim promenama i njihovim posledicama

<i>Postoji opasnost da čak milion biljnih i životinjskih vrsta izumre u sledećih deset godina</i>	<i>Preteruje se sa isticanjem opasnosti od promena klime</i>			
	Tačno	Netačno	Ne zna, bez odgovora	Ukupno
Tačno	49	48	3	100
Netačno	37	63	0	100
Ne zna, bez odgovora	33	16	51	100
Prosek	46	46	8	100

³⁸ Ovu prognozu nedavno je objavio jedan od panela Ujedinjenih nacija - Međuvladina platforma za naučne politike o biodiverzitetu i uslugama ekosistema i prezentovao je na međunarodnoj konferenciji u Parizu u maju 2019. godine. Više informacijam o tome dostupno na <https://www.ipbes.net/news/million-threatened-species-thirteen-questions-answers>.

Tri su moguća zaključka koja se mogu izvesti iz poređenja odgovora na ova dva pitanja:

1. Ne vidi se jasna veza između toga da je nestanak brojnih vrsta na zemlji (ma koliki da je taj broj) posledica klimatskih promena;
2. Činjenica da će u skorijoj budućnosti planeta ostati siromašnija za veliki broj biljnih i životinjskih vrsta se uopšte ne doživljava kao neka naročito velika opasnost, kao ireverzibilan proces koji se ne može vratiti nazad i posle kog život na zemlji više ne može biti isti;
3. Iako se načelno velika većina slaže sa tvrnjom, jedan ne mali deo javnog mnjenja ipak smatra preteranom prognozu da će čak milion vrsta nestati usled posledica klimatskih promena.

Prilog za neke moguće zaključke/preporuke:

- Poznavanje održivog razvoja kao složenog koncepta koji u sebi sadrži čak i neke protivrečnosti (razvoj vs. održanje) veoma nisko i rudimentarno, ali sa potencijalom da se radi na njegovoj promociji, popularizaciji, prihvatanju i razumevanju.
- Zbog složenosti i apstraktnosti pojma, njegova popularizacija i promocija je moguća kroz pojedine elemente koji ga čine, a koji su razumljivi, za koje već postoji određeni senzibilitet i svest, kao što je važnost zaštite životne sredine, razvoj društva generalno i razvoj zdravlja i zdravog i dostojanstvenog života.
- Postoji ozbiljno ograničenje u razumevanju odnosa uzroka i posledice – ljudi će se generalno složiti da je 1) neophodno raditi na razvoju kao takvom (naročito u još uvek siromašnim društvima kao što je naše i naročito u pogledu razvoja ekonomije i industrije, otvaranju novih radnih mesta i slično) i 2) štititi životnu sredinu, ali se ne vidi dovoljno veza između ova dva nastojanja. Istraživanje ne daje dovoljno podataka da se kaže šta je ljudima prioritet, ali je svakako potrebno raditi na tome da se i jedno i drugo shvati kao “podjednak prioritet” (mada je to oksimoron, može biti samo jedan).
- Nepoznavanje održivog razvoja natkriva sve (makar istraživanjem) poznate društvene grupe – mlade, stare, manje ili više obrazovane, one na selu i u gradu, žene i muškarce. Zato svakoj grupi treba naći primerene pristupe ovoj temi, nema univerzalnog pristupa.

Svest javnog mnjenja o ciljevima održivog razvoja

„...major review of the status of global biodiversity recently estimated that **more than a million species (including 14% of plant and animal diversity) are threatened with extinction.**“

(Erik Stokstad, *Twice as many plants have gone extinct than birds, mammals, and amphibians combined* - <https://www.sciencemag.org/news/2019/06/twice-many-plants-have-gone-extinct-birds-mammals-and-amphibians-combined> - 10.6. 2019.)

Indicije o svesti građana o ciljevima održivog razvoja, u okviru skućenih mogućnosti koje pruža telefonska anketa (CATI - Computer-assisted telephone interviewing), ispitivali smo na osnovu dve grupe pitanja: jedna se odnosi na stavove prema ciljevima održivog razvoja, a druga na aktivizam, odnosno potencijalni aktivizam usmeren na realizaciju ciljeva održivog razvoja.

2. Stavovi prema ciljevima održivog razvoja

Odnos prema ciljevima održivog razvoja ispitivali smo na osnovu četiri stava u kojima je problematizovano pitanje vode, pitanje uzroka koji dovode do klimatskih promena, pitanje materijalne odgovornosti za zagađenje okoline i prirode uopšte, kao i na osnovu validacije odnosa prema zagađenju prirode. U daljoj operacionalizaciji ove četiri teme orijentisali smo se na indicije o stereotipima prema količini i kvalitetu raspoložive vode, na stav o uzrocima promena klime, na troškove koje donose klimatske promene i na testiranje odnosa prema klimatskim promenama. – Izvesno je da smo bili prinuđeni zbog karaktera prikupljanja podataka (CATI) da ekstremno redukujemo ispitivanje stavova prema održivom razvoju, te da sve to svedemo na četiri teme, odnosno četiri pitanja. U tim pitanjima smo nastojali da problematizujemo one aspekte održivog razvoja koji govore o ključnim dimenzijama svesti građana o održivom razvoju.

Opređelili smo se za one aspekte svesti o održivom razvoju za koje smo pretpostavili da postoje u značajnom obimu (a ne da pitamo o onome o čemu, po prethodnim saznanjima, ispitanici malo znaju ili uopšte ne znaju ili nemaju stav o tome). Takođe smo se opredelili za one stavove koji (mogu da) imaju praktičnu važnost u kontekstu aktivnosti za širenje svesti o održivom razvoju.

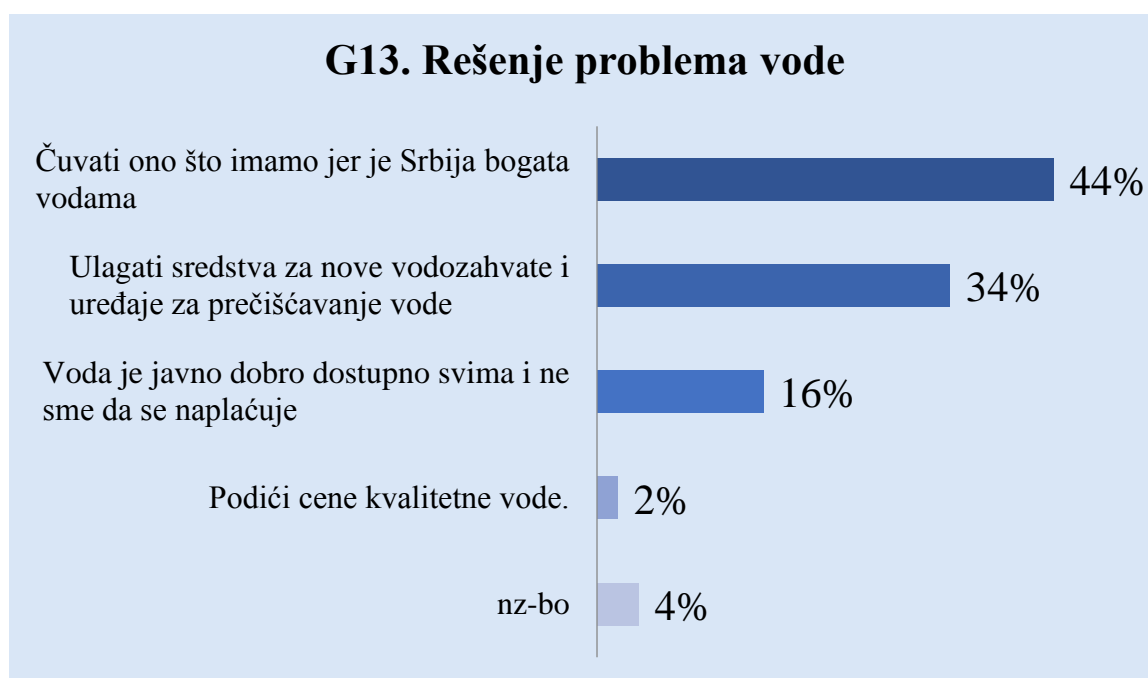
Pominjani razlozi redukcije pitanja o stavovima o održivom razvoju istovremeno su i razlozi sadržinske redukcije održivog razvoja – samo na sadržaje koji se odnose na ekološka pitanja.

2.1. Voda – između činjenica i predrasuda

Od ispitanika smo tražili odgovor na pitanje „*Kako u Srbiji treba rešiti problem vode?*“ Ispitanici su trebali da izaberu jedan od sledeća četiri ponuđena podgovora: „Treba samo čuvati ono što imamo jer je Srbija bogata vodama“, „Treba ulagati mnogo sredstava za nove vodozahvate i uređaje za prečišćavanje vode“, „Treba podići cene kvalitetne vode“ i „Voda je javno dobro dostupno svima i ne sme da se naplaćuje“. Dakle, četiri rešenja: čuvati ono što

imamo, ulagati sredstva za nove vodozahvate, podići cenu vode i besplatna voda. – Poenta je bila u obrazloženju prvog ponuđenog odgovora: Čuvati ono što imamo jer je „Srbija bogata vodom“. Srbija pak nije bogata vodom³⁹, a pogotovu nije prebogata. „(I)straživanja svih relevantnih institucija, stručnjaka i državnih tela govore da Srbija ima urgentan ekonomski, ekološki, zdravstveni i razvojni problem sa vodama.“ (Đukić i Đukanović, 2015: 377).

Mišljenje o vodi ima 96% ispitanika, a samo 4% nije znalo da izabere jedan od četiri ponuđena odgovora. Izrazito retko je biran odgovor koji se odnosio na zalaganje za poskupljenje vode, samo 2% ispitanika. Otuda su se ispitanici faktički delili po izboru jednog od tri ponuđena odgovora (videti grafikon 13).

Najveći broj ispitanika, 44%, rešenje problema vode vidi u tome da se voda čuva „jer je Srbija bogata vodom“, 34% ispitanika smatra da treba ulagati u izgradnju novih vodozahvata i uređaja za prečišćavanje vode, a 16% smatra da je voda javno dobro koje kao takvo treba da bude besplatno i dostupno svima⁴⁰.

³⁹ „Srbija ima godišnji protok od oko 1.500 m³ voda po stanovniku. To nije baš obilno s obzirom na činjenicu da vodom bogate zemlje imaju preko 3.000 m³. Srbija danas nema dovoljno kvalitetne vode koja joj je neophodna za ekonomiju i društvo u celini. Osnovni razlozi lošeg vodosnabdevanja i slabog kvaliteta vode koja se upotrebljava su: neravnomernost i nepovoljna raspoređenost njenih izvora, kao i zagađenje, nebriga, rasipanje i loša tehnologija. Prema dostupnim analizama Srbija raspolaže dovoljnim količinama vode za njene potrebe, ali pod uslovom da se vode racionalno koriste, štite od zagađivanja i ako se izgrade objekti neophodni za ublažavanje prostorne i vremenske neravnomernosti protoka. Malovodne oblasti Srbije, kao što su Šumadija, Pomoravlje, Vojvodina, Južna Srbija, ne samo da imaju problem sa prirodno slabim kvalitetom vode, već i daleko više od toga sa njenom raspoloživošću i zagađenošću.“ (Petar Đukić i Slaviša Đukanović, 2015: *Održivi razvoj - ekonomsko-ekološki izazovi*, Beograd, Univerzitet u Beogradu - Tehnološko-metalurški fakultet Beograd, str. 381-382).

⁴⁰ Jedna od smernica za održavanje i unapređenje vodnog režima, glasi: „vodama se mora upravljati na principu održivog razvoja, odnosno tako da se potrebe sadašnjih generacija zadovoljavaju na način kojim se ne ugrožava mogućnost budućih generacija da zadovolje svoje potrebe i ne ugrožava životna sredina.“ (Strategije upravljanja vodama na teritoriji Republike Srbije do 2034. godine - "Sl. glasnik RS", br. 3/2017).

Od ova tri odgovora samo jedan svedoči o postojanju pune svesti građana o vrednosti vode i o odnosu prema vodi – to je ona trećina ispitanika koja je izabrala odgovor po kojem treba ulagati u nove vodozahvate i uređaje za prečišćavanje vode⁴¹.

Najčešće prihvatlan odgovor ima „zamku“ jer je uz odgovor primeren konceptu održivog razvoja („treba čuvati ono što imamo“) ponuđeno i neprimereno obrazloženje („jer je Srbija bogata vodom“) koje potiče iz areala zabluda i stereotipa o „Srbiji bogatoj svim prirodnim resursima“. Ostaje činjenica da između dve petine i polovine ispitanika ne zna da Srbija nije bogata vodom, a bez tačnog uvida u činjenično stanje datog pitanja nema svesti o datom pitanju. (U ovom kontekstu bilo bi značajno utvrditi koliko mediji doprinose stvaanju i širenju zabluda i stereotipa o rudnim bogatstvima Srbije pa i bogatstvu vodom.)

Rekli smo da svaki osmi ispitanik (16%) navodi odgovor po kojem je voda javno dobro i da kao takvo treba da bude besplatno i kao takvo dostupno svima. I ovo pitanje ima „zamku“ u obrazloženju tvrdnje o vodi kao javnom dobru. Naime, činjenica je da je voda javno dobro (iako je pitanje koliko je voda u praksi javno dobro) ali iz toga ne sledi da to javno dobro treba da bude besplatno...

Stav ispitanika prema rešavanju problema vode nije u statistički značajnoj povezanosti sa sledećim obeležjima ispitanika: pol, starost, školska sprema, tip naselja i regionalna pripadnost ispitanika. Kontigenciju malog intenziteta utvrdili smo u slučaju radno-svojinškog statusa ispitanika ($C_k=0,23$) i tipa medija koje ispitanik prati ($C_k=0,27$). Kontigencija osrednjeg intenziteta utvrđena je u slučaju indeksa obaveštenosti ispitanika ($C_k=0,37$). – Videti tabele 1 i 2.

Tabela 1. Rešavanje problema vode i radno-svojinški status ispitanika (u %)*

	samoza- posleni	zaposleni kod privatnika	zaposleni - javni sektor	nezaposleni	penzioneri	prosek
Čuvati ono što imamo jer je Srbija bogata vodom	38	50	37	45	51	46
Ulagati u nove vodozahvate i uređaje za prečišćavanje vode	44	36	46	31	32	37
Voda dostupna svima i besplatna	18	14	17	24	17	17
Ukupno	100	100	100	100	100	100

$p=0.001$, Cramer's $V=0.12$.⁴²

* U tabelu nisu uključeni retko navođeni odgovori (2%) i ne-odgovori (4%), kao i malobrojne kategorije radnosvojinškog statusa (8%)

⁴¹ „U periodu od 2012 do 2016. godine kroz monitoring površinskih voda u Srbiji je određen status za 42% vodnih tela, 58% vodnih tela u Srbiji nema poznat status kvaliteta. Prema poslednjim procenama kvaliteta voda, u zemljama Evropske Unije status je određen za preko 95% vodnih tela.“ (Poglavlje 27 u Srbiji... 2019: 45).

⁴² Statistička značajnost razlika između grupa postoji kada je alfa koeficijent (vrednost p) prilikom ukrštanja podataka manja od 0.05, dok koeficijent pod nazivom Cramer's V govori o jačini veze između pitanja koja su ukrštena – ta veza je niska ukoliko je ova vrednost manja od 0.3, umerena ukoliko je od 0.3 do 0.6 i visoka ukoliko je preko 0.6.

Kada je reč o tip medija koje ispitanici prate zanimljivo je da odgovor u kojem je kao obrazloženje dat stereotip o vodnom bogatstvu Srbije, češće navode ispitanici orijentisani na internet (47%) i na televiziju (44%) nego oni koji ne prate nijedan medij ili retko to čine (25%) i oni koji čitaju novine (29%).

Tabela 2. Rešenje problema vode i indeks obaveštenosti o COR⁴³ (u %)*

Obaveštenost	mala	osrednja	velika	veoma velika	prosek
Čuvati ono što imamo jer je Srbija bogata vodom	44	37	59	36	46
Ulagati u nove vodozahvate i uređaje za prečišćavanje vode	28	36	27	54	37
Voda dostupna svima i besplatna	28	27	14	10	17
Ukupno	100	100	100	100	100

p=0.000, Cramer's V=0.23.

* U tabelu nisu uključeni retko navodeni odgovori (2%) i ne-odgovori (4%).

U slučaju radno-svojinskog statusa odgovor o srpskom vodnom bogatstvu češće od ostalih daju penzioneri (51%) i radnici zaposleni u privatnom sektoru (50%), a znatno ređe radnici zaposleni u javnom sektoru (37%) i samozaposleni (38%).

Nema sumnje da je stav prema rešavanju problema vode prvenstveno rezultat znanja ili tek proste obaveštenosti. To potvrđuje i korelacija stava prema rešavanju pitanja vode i indeksa obaveštenosti o problemima održivog razvoja. To je najvidljivije na primeru odgovora onih ispitanika koji rešavanje problema vode vide u tome da treba ulagati u nove vodozahvate i uređaje za prečišćavanje vode – taj odgovore najređe navode ispitanici koji su malo obavešteni (28%), a najčešće ispitanici koji su najbolje plasirani na rang listi obaveštenosti o ciljevima održivog razvoja (54%).

2.2. Promena klime: stvar prirode ili posledica ljudske zloupotrebe prirode

U najnovijem (prošlogodišnjem) izveštaju o klimatskim promenama, datom na 1650 strana drugog toma *Četrte nacionalne procene klime*⁴⁴ – na samom početku se naglašava da su „klimatske promene na Zemlji sada brže nego u bilo kojem ranijem vremenskom periodu u istoriji moderne civilizacije i da su prvenstveno rezultat ljudske aktivnosti“⁴⁵. U pomenutom Izveštaju američke vlade o uticaju klimatskih promena na društvo, tvrdi se da ukoliko se ne preduzmu mere, ono što se dešava sa klimom može Ameriku da košta gotovo 500 milijardi

⁴³ Skraćenica COR odnosi se na ciljeve održivog razvoja.

⁴⁴ *Fourth National Climate Assessment. Impacts, Risks, and Adaptation in the United States: Fourth National Climate Assessment*, Volume II, 2018., U.S. Global Change Research Program, Washington, DC, USA

(https://nca2018.globalchange.gov/downloads/NCA4_2018_FullReport.pdf).

⁴⁵ „Earth's climate is now changing faster than at any point in the history of modern civilization, primarily as a result of human activities“

dolara godišnje⁴⁶. Ovome treba dodati još jednu činjenicu. „(S)amo u Americi (su) prošle godine profiteri klimatske krize uložili milijardu dolara u sprečavanje borbe protiv nadolazeće apokalipse. To ulaganje stvorilo je cijelu industriju propagande i vojsku lobista koji – nasuprot znanstvenom konsenzusu i interesu većine – iskorištavaju 'demokratske deficite' političkog sustava kako bi spriječili politike koje bi olakšale teret klimatske krize za stanovništvo, ali i smanjile profite nekolicine.“⁴⁷

Većina građana Evropske unije misli da su globalne klimatske promene izazvane ljudskim delovanjem. „(P)rema istraživanju Eurobarometra iz septembra 2017. godine, 93 odsto ispitanika veruje da je za globalno otopljanje kriv čovek, a 85 odsto ispitanih je izrazilo verovanje da bi čista i klimatski neutralna ekonomija doprinela ne samo smanjenju globalnog otopljanja, već da bi i doprinela privrednom rastu i stvaranju novih radnih mesta.“ (navedeno prema Frey, Barbara: „EU, Srbija i klimatski neutralna privreda“ – „Danas“ od 12. maja 2019).

Ovim navodima ukazujemo na kontekst pitanja koje smo postavili našim ispitanicima. Dakle, 1) klimatske promene su brže nego ikad u modernoj istoriji civilizacije, 2) klimatske promene su rezultat prvenstveno ljudske aktivnosti, i 3) daju se ogromne pare da se prikrije najavljena apokalipsa i speče kontramere.

U takvom kontekstu naše pitanje je glasilo: **Da li je promena klime prirodan proces ili su za to krivi sami ljudi jer zloupotrebljavaju prirodu ili je tačno i jedno i drugo?**

Ispitanicima su ponuđena tri odgovora: 1. Promena klime je prirodni proces; 2. Do promene klime dovode sami ljudi zloupotrebom prirode; 3. I jedno i drugo (naravno, ispitanici su mogli da neodgovore na ovo pitanje ili da kažu: „ne znam“).

Odgovore ispitanika o faktorima koji dovode do klimatskih promena posmatramo u svetlu naučnih dokaza o uslovima koji dovode do klimatskih promena. Generalno gledano, klimatske promene rezultat su kombinacije delovanja prirode i ljudskih aktivnosti. O tome svedoči pomenuta američka studija (*Fourth National Climate Assessment*, II, pogotovo strana 77 i dalje). „Stvarno stanje klime zavisi i od prirodnih promena i od promena koju izazivaju ljudi. Na dekadnom nivou ova dva faktora su podjednakog intenziteta“ (p. 77).

Upravo tako misli i polovina naših ispitanika (videti grafik 14) – 49% ispitanika kaže da su klimatske promene rezultat delovanja dva činioca: delovanja same prirode ali i rezultat delovanja samih ljudi koji tu prirodu zloupotrebljavaju. Tek nešto manje ispitanika – 44% - za promenu klime optužuje ljude koji zloupotrebljavaju prirodu, a samo 5% ispitanika tvrdi da je promena klime – prirodni proces.

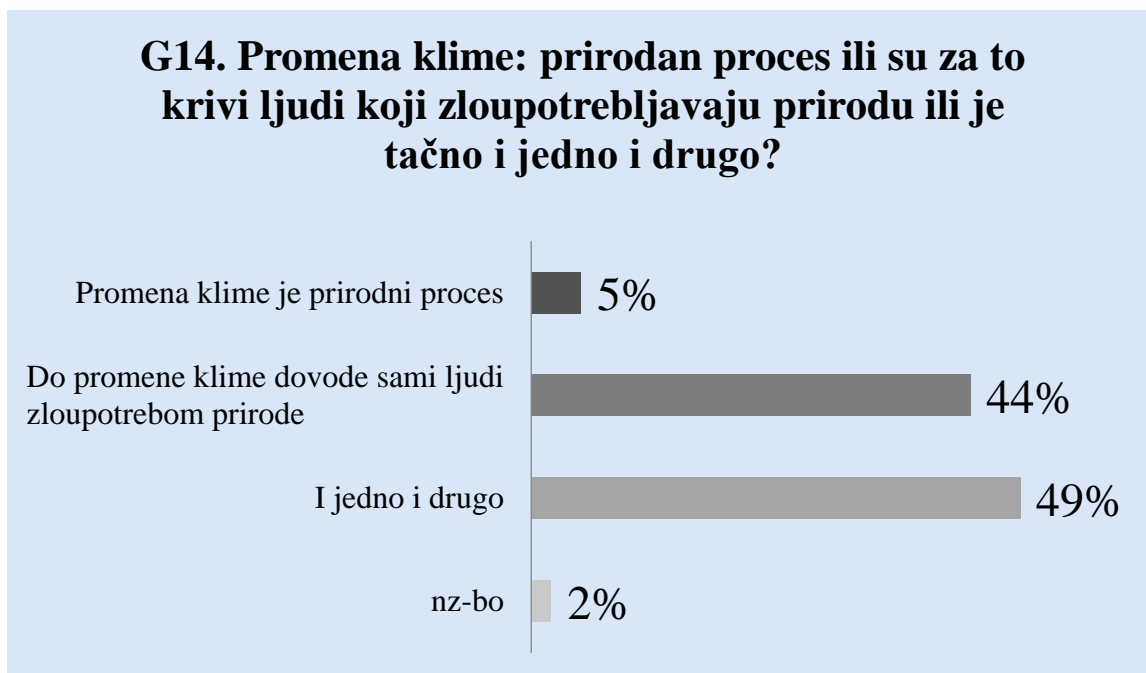
U stvari, čak 93% ispitanika misli da je čovek umešan i odgovoran za promenu klime (44% onih koji to direktno tvrde, plus 49% onih koji kažu da je odgovorna i priroda i čovek). Na suprot tome, stoje 54% onih ispitanika koji naglašavaju da su klimatske promene prirodan proces (5% onih koji to direktno tvrde, plus 49% ispitanika koji kažu da je promene klime

---

⁴⁶ Videti i: Jonathan Shieber, *New US report says that climate change could cost nearly \$500B per year by 2090.* – <https://techcrunch.com/2018/11/23/new-u-s-report-says-that-climate-change-could-cost-nearly-500-billion-per-year-by-2090/>.

⁴⁷ Nikola Vukobratović, *Rat milijardera protiv klime*, <https://www.bilten.org/?p=28272> - 18.6.2019. Videti i napomenu 15 u tekstu Petra Đukića.

rezultat delovanja same prirode ali i delovanja samog čoveka). Pored ove gotovo apsolutne dominacije mišljenja o odgovornosti ljudi za klimatske promene, treba naglasiti i nalaz da samo 2% ispitanika nije znalo da odgovori na pitanje o odgovornosti za klimatske promene.

Mišljenje ispitanika o uzrocima koji dovode do promene klime nisu u značajnijoj statističkoj vezi sa nekoliko nezavisnih varijabli: pol, starost, obrazovanje, radno-svojinski status, tip naselja i regionalna pripadnost ispitanika. Kontigencije osrednjeg intenziteta utvrdili smo u slučaju tipa medija koje ispitanik prati ($C_k=0,34$) i indeksa obaveštenosti ispitanika ($C_k=0,44$). – Videti tabele 3 i 4.

Tabela 3. **Mišljenje o uzrocima promene klime i medij koje ispitanici prate (u %)***

Najčešće praćen medij	ne prati ili retko	Internet	Televizija	prosek
Promena klime je prirodni proces	19	4	3	4
Promena klime je rezultat ljudske zloupotrebe prirode	34	60	38	46
I jedno i drugo	47	36	59	50
Ukupno	100	100	100	100

$p=0.000$, Cramer's $V=0.21$.

* U ovu tabelu nisu uključeni ispitanici koji prate novine (3%) i ne-odgovori (2%).

Odsustvo kontakta sa medijima (prva numerička kolona u tabeli 3) je češća karakteristika onih koji misle da je promena klime prirodni proces, tj. oni koji nemaju kontakt sa medijima (ili to retko čine) pre će poverovati da je promena klime stvar same prirode, nego ispitanici koji imaju kontakt sa bilo kojim medijem. Natpolovična većina ispitanika koji su medijski orijentisani na internet (60%) tvrdi da promenu klime donose ljudi jer zloupotrebljavaju prirodu. Natpolovična većina ispitanika koji su medijski orijentisani na televiziju smatraju da su za promenu klime najodgovorniji i ljudi i priroda.

Broj odgovora po kojem su klimatske proene rezultat prirodnih procesa opada sa porastom obaveštenosti o ciljevima održivog razvoja: 19 – 4% - 2% - 1%. Blizu tri petine ispitanika čija je obaveštenost o ciljevima održivog razvoja osrednja ili velika misle da klimatske promene donose ljudi koji zloupotrebljavaju prirodu, dok broj tih odgovora iznosi oko jedne četvrtine u slučaju male i veoma velike obaveštenosti.

Tabela 4. **Mišljenje o uzrocima promene klime i indeks obaveštenosti o COR (u %)***

obavestenost	mala	osrednja	velika	veoma velika	prosek
Promena klime je prirodni proces	19	4	2	1	4
Promena klime je rezultat ljudske zloupotrebe prirode	26	57	59	28	46
I jedno i drugo	53	39	39	71	50
Ukupno	100	100	100	100	100

p=0.000, Cramer's V=0.28.

* U ovu tabelu nisu uključeni ne-odgovori (2%).

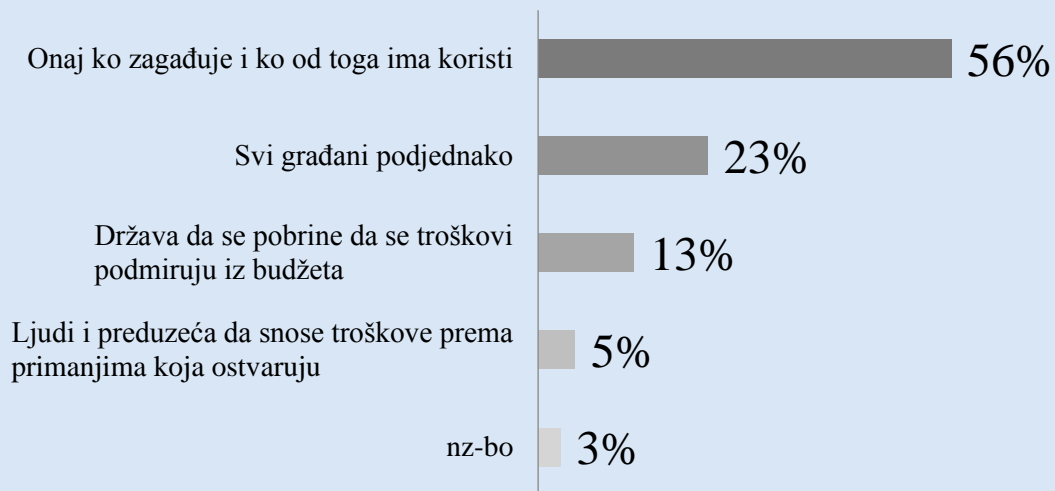
2.3. **Ko treba da plati troškove zagađenja prirode – svi građani ili zagađivači**

Jedan od nekoliko osnovnih principa održivosti odnosi se na to da zagađivači snose troškove loših posledica zagađenja: „**Zagađivač/korisnik plaća** – uključenje troškova vezanih za životnu sredinu u cenu proizvoda. Internalizovati troškove vezane za životnu sredinu, tj. uključiti troškove uništavanja životne sredine u ekonomske troškove zagađivača/ korisnika, tj. primeniti princip zagađivač/korisnik plaća. Tako se postiže puna ekonomska cena koja pokriva troškove proizvodnje, upotrebe i odlaganja proizvoda tokom čitavog njegovog 'životnog' ciklusa...“ (Nacionalna strategija održivog razvoja Republike Srbije 2008 – 2017).

No, princip je princip, a praksa je praksa. Građani, pak, u ovom slučaju podržavaju princip, tj. većina građana smatra da zagađivači treba da snose troškove posledica svoje proizvodnje zagađenja (videti grafik 12).

Ispitanike smo pitali: **Šta mislite ko treba da snosi troškove zagađenja prirode i naše okoline?** – i ponudili da izaberu jedan od sledećih odgovora: 1. Svi građani treba podjednako da snose te troškove; 2. Ljudi i preduzeća treba da snose troškove zagađenja prema primanjima koja ostvaruju; 3. Troškove zagađenja treba da snosi onaj koji zagađuje i koji od toga ima koristi; i 4. Država treba da se pobrine da se troškovi zagađenja podmiruju iz budžeta.

G12. Ko treba da snosi troškve zagađenja prirode i naše okoline?

Natpolovična većina ispitanika – 56% - smatra da troškove zagađenja treba da snosi onaj ko zagađuje i onaj ko od toga ima koristi. Nepuna četvrtina ispitanika je „egalitarno“ nastrojeno pa misli da troškove posledica zagađenja treba da podjednako snose svi građani. Donekle je sličan odgovor nepune petine ispitanika – oni naime takođe misle da troškove zagađenja treba da snose građani, s tim što 13% kaže da država treba da se pobrine da se troškovi podmiruju iz budžeta, dok 5% ispitanika smatra da „ljudi i preduzeća treba da snose troškove zagađenja prema primanjima koja ostvaruju“. Samo tri posto ispitanika je reklo da ne zna ko treba da plaća troškove ili nije odgovorilo na ovo pitanje.

Tabela 5. Ko treba da pokriva troškove zagađenja i indeks obaveštenosti o COR (u%)*

obaveštenost	mala	osrednja	visoka	prosek
Svi građani podjednako	19	23	25	24
Ljudi i preduzeća treba da snose troškove prema primanjima koja ostvaruju	11	7	3	5
Onaj ko zagađuje i ko od toga ima koristi	52	45	62	57
Država da se pobrine da se troškovi podmiruju iz budžeta	18	25	10	14
Total	100	100	100	100

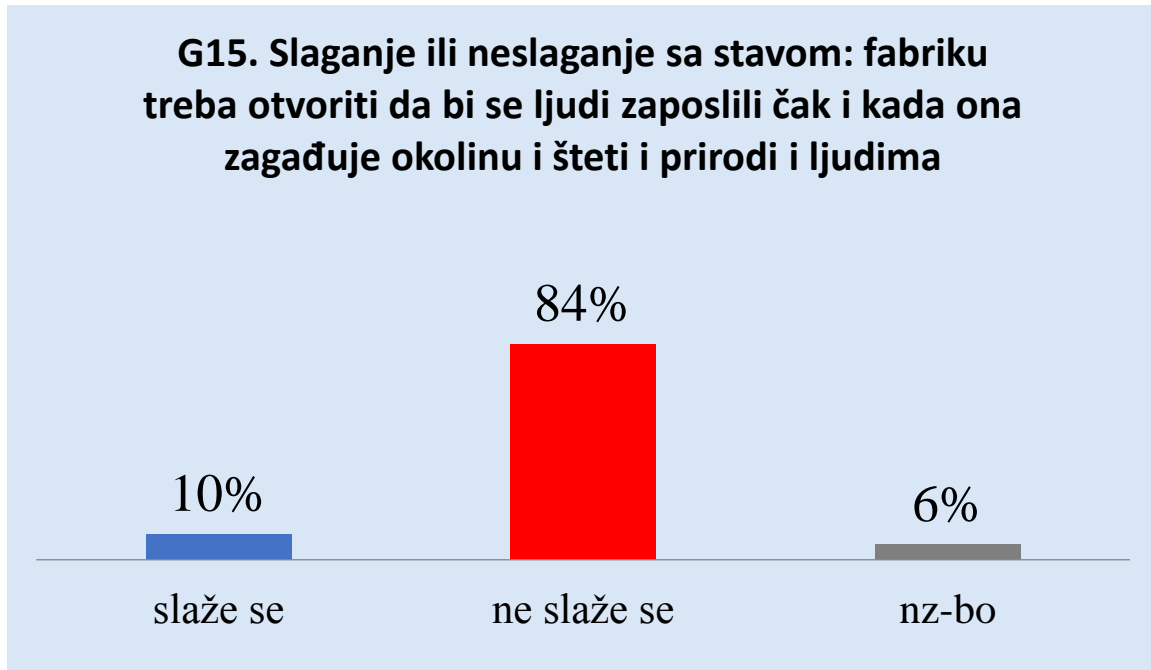
$p=0.000$, Cramer's $V=0.24$.

* U ovu tabelu nisu uključeni ne-odgovori (3%).

Stav ispitanika o tome ko treba da snosi troškove zagađenja prirode nije u statistički značajnoj povezanosti sa sledećim obeležjima ispitanika: pol, starost, školska sprema, radno-svojinski status ispitanika, tip naselja i regionalna pripadnost ispitanika. Kontigenciju malog intenziteta utvrdili smo u slučaju tipa medija koje ispitanik prati ($C_k=0,23$). Kontigencija osrednjeg intenziteta utvrđena je u slučaju indeksa obaveštenosti ispitanika ($C_k=0,32$). – Videti podatke u tabeli 5.

2.4. Validacija stavova prema klimatskim promenama

S obzirom da smo očekivali pozitivne stavove prema ekološkim pitanjima (kao indicije o odnosu prema ciljevima održivog razvoja), smatrali smo da treba testirati taj pozitivan odnos kako bi sa većom izvesnošću mogli govoriti o pozitivnom odnosu prema ekološkim pitanjima i o postojanju svesti o održivom razvoju⁴⁸. Pozitivan odnos prema ekološkim pitanjima smo testirali tako što smo ispitanike suočili sa dilemom ekologija ili zaposlenost (s obzirom da se u istraživanjima javnog mnjenja najčešće nezaposlenost navodi kao prvi društveni i porodični problem). Test-pitanje je glasilo: **Da li se slažete ili ne slažete sa mišljenjem da neku fabriku treba otvoriti da bi se ljudi zaposlili čak i kada ta fabrika zagađuje okolinu i šteti i prirodi i ljudima?**

Čak 84% ispitanika ustvrdilo je da se ne slaže sa otvaranjem fabrike koja donosi zagađenje okoline i šteti ljudima, iako bi se na taj način zaposlio jedan broj nezaposlenih ljudi. S druge strane samo 10% ispitanika smatra da i pored zagađenja okoline i štete ljudima, fabriku treba otvoriti. Nešto veći postotak ispitanika (6%) koji su rekli da ne znaju da odgovore na ovo pitanje ili nisu dali nikakav odgovor, verovatno ukazuje na nešto veću nedoumicu jednog broja ispitanika povodom dileme ili ekologija ili zapošljavanje, kojom su inače izožene sve nerazvijene zemlje.

Smatram da su odgovori na ovo pitanje verifikovali pozitivan odnos građana prema ekološkim pitanjima i postojanje svesti o tim pitanjima, a upravo odgovore na pitanja o ekologiji smatramo indicijom postojanja svesti o održivom razvoju uopšte.

---

⁴⁸ U kontekstu odgovora na naše pitanje, zanimljiv je nalaz u istraživanju odnosa građana EU prema klimatskim promenama, 2017. godine – Gotovo četiri petine ispitanika (79%) smatra da borba protiv klimatskih promena i efikasnija upotreba energije, podstiče razvoj ekonomije i otvaranje radnih mesta u EU. Sa tom tvrdnjom **potpuno se slaže** trećina ispitanika (34%) a gotovo polovine (45%) **se slaže**. Ne slaže se 10%, a 11% ispitanika nije odgovorilo na ovo pitanje. Odgovori na ovo pitanje su stabilni u svim istraživanjima EB počev od 2011. godine. (Navedeno prema *Climate change. Special Eurobarometer 459*, 2017: 45.)

Tabela 6. **Slaganje i neslaganje sa stavom da zapošljavanje ima prednost nad odbranom od zagađenja prirode⁴⁹ i indeks obaveštenosti o COR (u%)***

obaveštenost	mala	osrednja	visoka	prosek
Slaže se	17	15	7	10
Ne slaže se	83	85	93	90
Total	100	100	100	100

p=0.000, Cramer's V=0.30.

* U ovu tabelu nisu uključeni ne-odgovori (6%). Inače tri četvrtine ne-odgovora potiču od malo obaveštenih ispitanika

Slaganje i neslaganje sa stavom da zapošljavanje ima prednost nad odbranom od zagađenja prirode nije u statistički značajnoj povezanosti sa sledećim obeležjima ispitanika: pol, starost, školska sprema, radno-svojinski status ispitanika, tip naselja i regionalna pripadnost ispitanika. Kontigenciju malog intenziteta utvrdili smo u slučaju tipa medija koje ispitanik prati (Ck=0,22). Kontigencija osrednjeg intenziteta utvrđena je u slučaju indeksa obaveštenosti ispitanika (Ck=0,39). – Slaganje sa stavom da treba otvoriti fabriku radi zapošljavanja bez obzira što fabrika zagađuje prirodu podržava svaki deseti ispitanik, a podrška opada sa porastom obaveštenosti 17% - 15% - 7%. S druge strane, prednost zaštititi prirode i okoline nad zapošljavanjem daje devet od deset ispitanika, a prednost zaštite prirode raste sa porastom obaveštenosti o ciljevima održivog razvoja: 83% - 85% - 93%. - Videti podatke u tabeli 6.

3. Aktivizam i potencijalni aktivizam

U *Rio deklaraciji o životnoj sredini i razvoju* među principima održivog razvoja nalazi se i „**Učešće javnosti u zaštiti životne sredine**. Pitanja zaštite životne sredine se najbolje rešavaju uz učešće svih zainteresovanih građana na odgovarajućem nivou. Na nacionalnoj ravni, svaki pojedinac mora imati odgovarajući pristup informacijama koje se odnose na životnu sredinu, a koje poseduju javni organi vlasti, uključujući i informacije o opasnim materijama i o aktivnostima u njihovoj društvenoj zajednici, a takođe, svaki pojedinac mora imati mogućnost da učestvuje u procesima odlučivanja. Zemlje moraju olakšati i podsticati razvijanje svesti uz učešće javnosti, tako što će obezbediti da informacije budu svima lako dostupne. Mora se obezbediti efikasan pristup pravnim i administrativnim postupcima, uključujući i nadoknadu štete i pravni lek.“ (Rio de Žaneiro, 1992. godina – Konferencija o životnoj sredini i razvoju).

U operacionalizaciji koncepta građanskog aktivizma na ostvarivanju ciljeva održivog razvoja, posebno mesto ima Arhuska konvencija⁵⁰ (u nas ratifikovana 2009.) u kojoj se naglašava potreba aktivizma građana, edukacije ali i njihove odgovornosti u domenu životne sredine. Mada redukcija ove konvencije samo na pravni aspekt pristupa životnoj sredini (pravo građana na dostupnost informacija; pravo građana da učestvuju u donošenju odluka o životnoj

⁴⁹ Pitanje je glasilo: „**Da li se slažete ili ne slažete sa mišljenjem da neku fabriku treba otvoriti da bi se ljudi zaposlili čak i kada ta fabrika zagađuje okolinu i šteti i prirodi i ljudima?**“.

⁵⁰ *Konvencija o dostupnosti informacija, učešću javnosti u odlučivanju i dostupnosti pravosuđa u pitanjima koja se tiču životne sredine* (Aarhus, 1998).

sredini; kao i prava na pravnu zaštitu slučaju kada su prethodna dva prava povređena), faktički svodi aktivizam građana samo na obaveštenost o stanju životne sredine, što je samo polazna osnova odgovornog aktivizma.

Iluzija je da je bez aktivnosti građana moguće ostvarivanje ciljeva održivog razvoja. Održiv razvoj je prema aktualnom konceptu globalna vizija budućnosti ove civilizacije i budućnosti svakog društva ponaosob i bilo bi neodgovorno prepustiti rad na tom polju samo državi i državnim institucijama. Ciljevi održivog razvoja bilo bi i neostvarivi ukoliko u posao na njihovom ostvarivanju ne bi bili uključeni i svi građani i njihove organizacije. Upravo je u ovoj tvrdnji obrazloženje pitanja koja se odnose na aktivitet i potencijalni aktivitet građana na planu održivog razvoja. Prvo smo od ispitanika tražili da se izjasne o tome da li građani uopšte mogu ili ne mogu da doprinesu održivom razvoju. To pitanje je imalo kvalifikacioni karakter za sledeća dva pitanja - koja su na primeru diskriminacije kao posebnom aspektu održivog razvoja - koja su problematizovala poznavanje progama zaštite od diskriminacije i spremnost na uključjenje u borbu protiv diskriminacije.

U ispitivanju indicija o stavovima prema konceptu i ciljevima održivog razvoja opredelili smo se za one pokazatelji za koje smo prepostavili da su bliski najvećem broju građana i one za koje smo prepostavili da ih građan identifikuju sa održivim razvojem. Otuda smo stavove o održivom razvoju ispitivali na primeru odnosa građana prema ekološkim pitanjima. Suprotno ovom pristupu, u ispitivanju odnosa građana prema ulozi i aktivizmu građana u ostvarivanju održivog razvoja, odlučili so se za one sadržaje za koje smo prepostavili da ih relativno mali broj građana identifikuje sa konceptom održivog razvoja. Shodno tome aktivizam i potencijalni aktivizam građana ispitivali smo na primeru odnosa građana prema diskriminaciji jer doskora je retko ko diskriminaciju povezivao sa konceptom održivog razvoja.

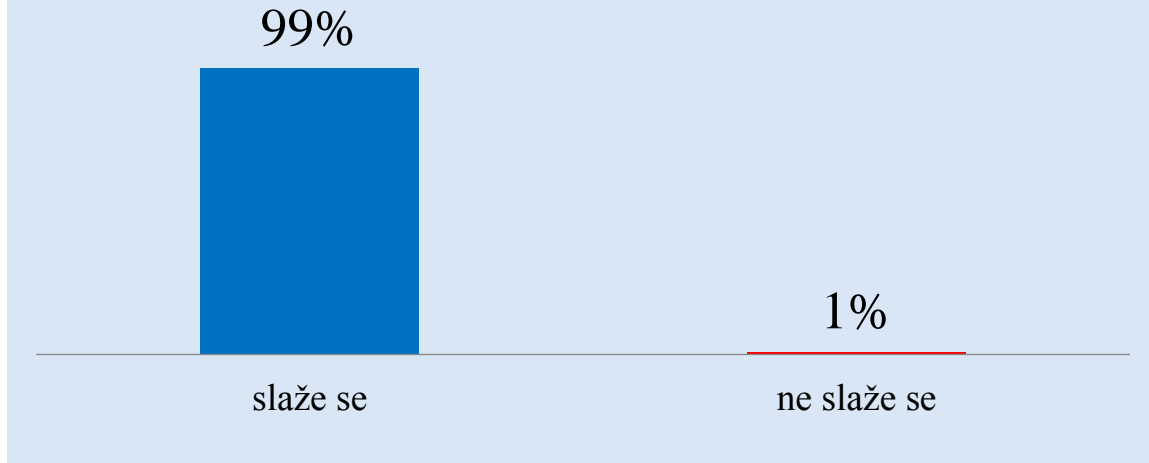
3.1. Apsolutna podrška učešću građana u realizovanju održivog razvoja

Govoreći o potrebi velikih strukturnih promenama koje će stati na put klimatskom haosu koji „dolazi brže nego što smo mislili“, Paul Mason naglašava: „Najmoćniji saveznik u toj promeni je ljudski mozak. Ako milioni ljudskih mozgova istovremeno prihvate potrebu za restrukturisanjem društva da bismo opstali – kao u slučaju mobilizacije u ratu – samo stanovništvo će postati pokretač promene.“ (Paul Mason, „Menjajte sistem, a ne klimu“, *New Statesman*, 26.6.2019, prema prevodu Đorđa Tomića na *Peščanik.net*, 13.7.2019).

U specijalnom Evrobarometru broj 468 nalazimo odgovore ispitanika iz 28 zemalja EU o tome da li oni mogu imati neku ulogu u zaštiti okoline. Potpuno se slaže sa tvrdnjom 45% ispitanika, pretežno se slaže 42%, pretežno se ne slaže 8%, a potpuno se ne slaže 3% (na pitanje nije odgovorilo 2% ispitanika) – navedeno prema pomenutom Evrobarometru, 2017: 43).

Mi smo u našem istraživanju pitanje o potencijalnom aktivizmu nešto drukčije formulisali: **Da li se slažete ili ne slažete sa mišljenjem da svako od nas može da pomogne održivom razvoju, da na primer štedi struju, ne baca hranu, ne zagađuje okolinu?** Evidentirali smo apsolutnu podršku doprinosa građana održivom razvoju (videti grafikon 3).

G3. Slaganje ili neslaganje sa stavom da svako može da pomogne održivom razvoju

Od 1.000 ispitanika 994 se složilo sa stavom da svako može da pomogne održivom razvoju, a samo njih šestoro je negiralo tu mogućnost. – Kada činjenicu da 99% građana potvrđuje mogućnost pomoći održivom razvoju uporedimo sa stvarnom aktivnošću i ponašanjem građana na tom planu, onda možemo da tvrdimo da se malo radi na organizaciji realizacije barem izvesne spremnosti građana da se uključe u realizaciju koncepta održivog razvoja. Reklo bi se da nisko učešće građana u aktivnostima radi ostvarivanja održivog razvoja nije toliko u samim građanima, koliko u odsustvo ili niskom prisustvu medijatora (društvenih organizacija i državnih institucija) koji bi povezali individualnu spremnost i društvene ciljeve, odnosno organizovali građana u zalaganju za održivi razvoj.

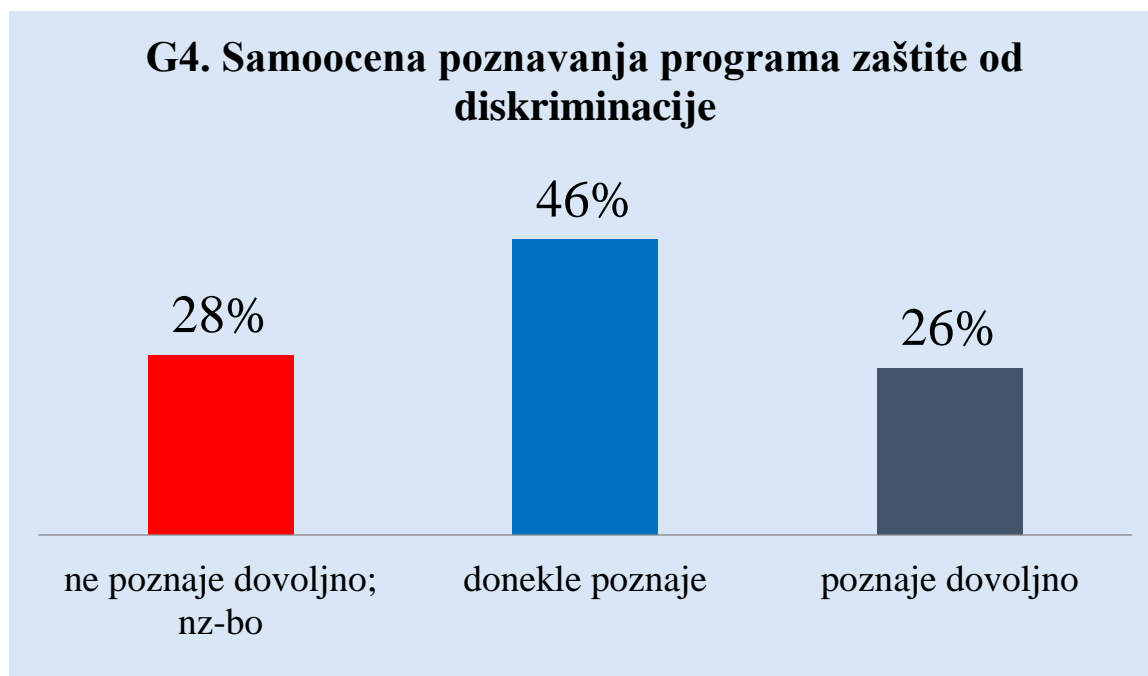
3.2. Samoocena poznavanja programa zaštite od diskriminacije

Od ispitanika smo tražili da sami ocene svoje poznavanje programa zaštite od diskriminacije. Odgovori ispitanika pokazuju normalnu raspodelu. Gotovo polovina (46%) ispitanika kaže da donekle poznaje, četvrtina (26%) kaže da dovoljno poznaje a tek nešto više (28%) izjavljuje da ne poznaje program zaštite od diskriminacije (među njima se nalazi i 2% ispitanika koji nisu odgovorili na ovo pitanje). – Videti grafikon 4.

Verovatno je da ispitanici precenjuju svoje poznavanje programa zaštite od diskriminacije, odnosno da svoje poznavanje diskriminacije uopšte i svoje iskustvo sa diskriminacijom ekspaniraju na poznavanje programa, iako taj program kao celovito i sistematsko društveno i institucionalno suprotstavljanje diskriminaciji faktički gotovo da i ne postoji osim u jednoj pravno-deskriptivnoj formi⁵¹. Uostalom teško da se može govoriti o programu ako on ne

⁵¹ Ovakva (možda preoštira) ocena nastala je na osnovu kritičkog uvida u tri dokumenta: *Закон о забрани дискриминације* („Службени гласник РС”, број 22/09); *Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije* (https://www.ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/strategija_jul_2013.pdf); *Акциони план за примену Стратегије превенције и заштите од дискриминације за период од 2014. до 2018. године* (https://www.ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/akcioni_plan_-_srpski.pdf). Odsustvo

uključuje osim normi pravno-institucionalne zaštite i dimenziju samozaštite od diskriminacije, kao i program aktivnosti na planu povećanje senzitivnosti na diskriminaciju, ali i posebno na planu aktivnosti usmerenih protiv prilično raširene fatalističke tolerancije diskriminacije kod jednog broja žrtava diskriminacije⁵².

Samoocena poznavanja programa zaštite od diskriminacije nije u statistički značajnoj korelaciji sa sledećim obeležjima ispitanika: pol, starost, školska sprema, tip naselja i regionalna pripadnost ispitanika. Kontigenciju malog intenziteta utvrdili smo u slučaju radno-svojninskog statusa ispitanika ($C_k=0,22$), tipa medija koje ispitanik prati ($C_k=0,23$) i u slučaju indeksa obaveštenosti ispitanika ($C_k=0,26$).

Značajan je nalaz o niskoj korelaciji između indeksa obaveštenosti o ciljevima održivog razvoja i samoocene poznavanja programa zaštite od diskriminacije (koeficijent kontigencije je 0,26). Ta niska korelacija ukazuje na praznine u holističkom razumevanju koncepta održivog razvoja i indicira da je u svesti građana još prisutno ono shvatanje održivog razvoja

---

relevantnih terenskih istraživanja kao i izostanak holističkog pristupa problemu diskriminacije bitno su uticali na dominantni parcijalni pristup pitanju diskriminacije. Otuda u pomenutim i sličnim dokumentima ne nalazimo ni tragove suočavanja sa fenomenom koji bi mogao da se identifikuje kao „**kultura**“ **diskriminacije** (što je operacionalno primerenije od pojma **kultura tolerancije**)! – Videti tematski broj časopisa **Temida** - broj 2, godina 17, jun 2014.

⁵² Analogno ovoj toleranciji imamo donekle sličnu fatalističku toleranciju kršenja radnih prava. O tome svedoče nalazi istraživanja Centra za razvoj sindikalizma iz 2018. godine. „Najkatastrofalniji nalaz u ovom istraživanju radničkih prava jeste ćutanje onih čija su prava prekršena. U odnosu na broj radnika koji su doživeli povredu radna prava, ćuti i trpi 86% ugovornih radnika, 84% nadničara, 82% radnika u radnom odnosu na određeno vreme, 76% nezaposlenih i 69% radnika u radnom odnosu na neodređeno vreme. Procenjujemo na osnovu raspoloživih podataka da na prekršena radna prava reaguje jedna petina radnika, a da četiri petine ćuti i trpi; od pet radnika jedan traži pravdu, a četvoro ćuti!“ (videti šire na sajtu Centra za razvoj sindikalizma - <http://sindikalizam.org/>).

koje je redukovano na ekološka pitanja. O tome svedoči podatak da približno četvrtina ispitanika čiji je indeks obaveštenosti o ciljevima održivog razvoja „veliki“ ili „veoma veliki“ ne poznaju dovoljno program zaštite od diskriminacije – videti podatke u tabeli 7.

Tabela 7. **Samoocena poznavanja programa zaštite od diskriminacije i indeks obaveštenosti o COR (u %)**

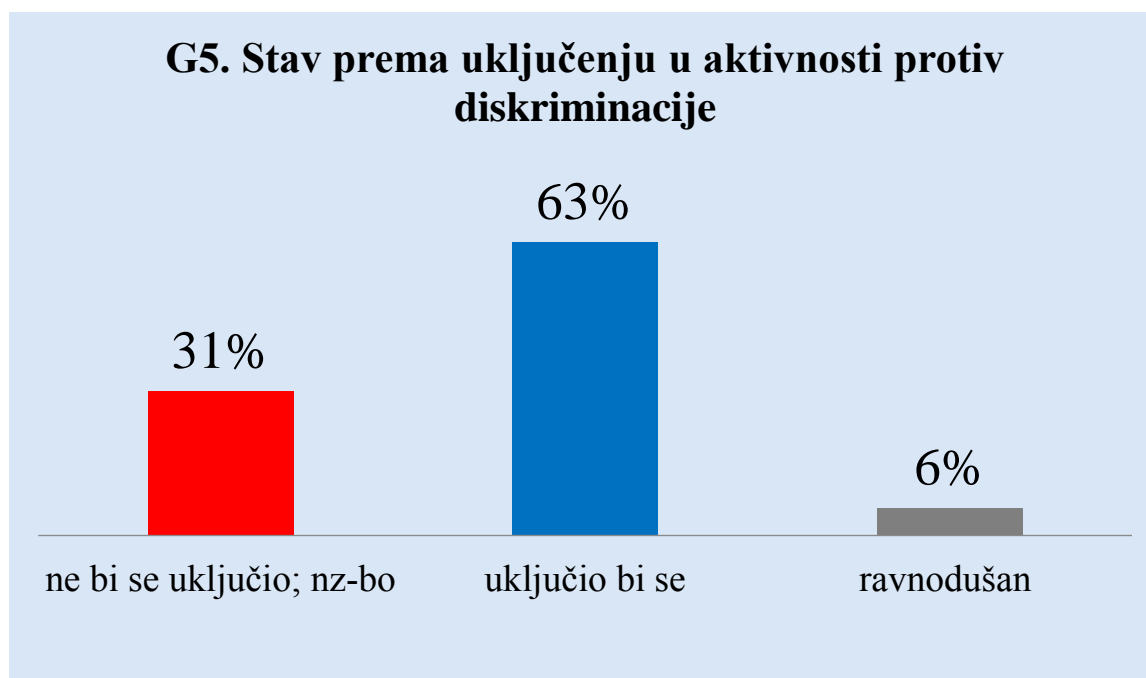
obaveštenost	mala	osrednja	velika	veoma velika	prosek
Ne poznajem dovoljno	36	30	26	23	28
Donekle poznajem	38	43	56	41	46
Poznajem dovoljno	26	27	18	36	26
Ukupno	100	100	100	100	100

p=0.000, Cramer's V=0.15.

3.3. Spemnost na uključenje u aktivnosti protiv diskriminacije

U našem istraživanju smo evidentirali spremnost ili tačnije rečeno sklonost velikog broja građana za uključenje u aktivnosti protiv diskriminacije. Gotovo dve trećine građana (63%) izjavljuje da bi se uključilo u aktivnosti protiv diskriminacije, dok je jedna trećina rezervisana prema tom aktivitetu (to je zbir sledeće tri grupe ispitanika: 23% onih koji direktno kažu da se ne bi uključilo, 6% onih koji su ravnodušni prema tom aktivitetu i 8% onih ispitanika koji nisu odgovorili na ovo pitanje ili su izjavili da ne znaju da li bi se uključili ili se ne bi uključili). – Videti grafikon 5.

Stav prema uključanju u aktivnosti protiv diskriminacije nije u statistički značajnoj korelaciji sa sledećim obeležjima ispitanika: pol, starost, školska sprema, tip naselja i regionalna pripadnost ispitanika. Kontigenciju malog intenziteta utvrdili smo u slučaju tipa medija koje ispitanik prati (Ck=0,22), radno-svojinskog statusa ispitanika (Ck=0,27) i u slučaju indeksa obaveštenosti ispitanika (Ck=0,28).

Pozitivan stav prema uključenju u aktivnosti protiv diskriminacije najčešće imaju ispitanici koji su medijski orijentisani ka internetu (74%), potom oni koji su orijentisani ka televiziji (60%), dok su oni koji ne prate medije ili to čine retko skloni aktivizmu protiv diskriminacije u 42% slučajeva.

Kada je u pitanju radno-svojinski status, uključenju u aktivnosti protiv diskriminacije skloniji su samozaposleni (70%), poljoprivrednici (69%), zaposleni radnici u privatnom sektoru (takođe 69%) i zaposleni radnici u javnom sektoru (67%), a sa druge strane manje su skloni penzionisani radnici (56%) i nezaposleni radnici (63%).

Tabela 8. Stav prema uključenju u aktivnosti protiv diskriminacije i indeks obaveštenosti o COR (u %)

obaveštenost	mala	osrednja	velika	veoma velika	prosek
Ne bi se uključili, ravnodušni, nz-bo	63	36	35	24	37
Uključili bi se	37	64	65	76	63
Ukupno	100	100	100	100	100

p=0.000, Cramer's V=0.17.

Između sklonosti odnosno spremnosti na aktivizam protiv diskriminacije i indeksa obaveštenosti o ciljevima održivog razvoja postoji pozitivna korelacija, sa porastom obaveštenosti raste i spremnost na aktivizam: 37% - 64% - 65% - 76% (videti tabelu 8).

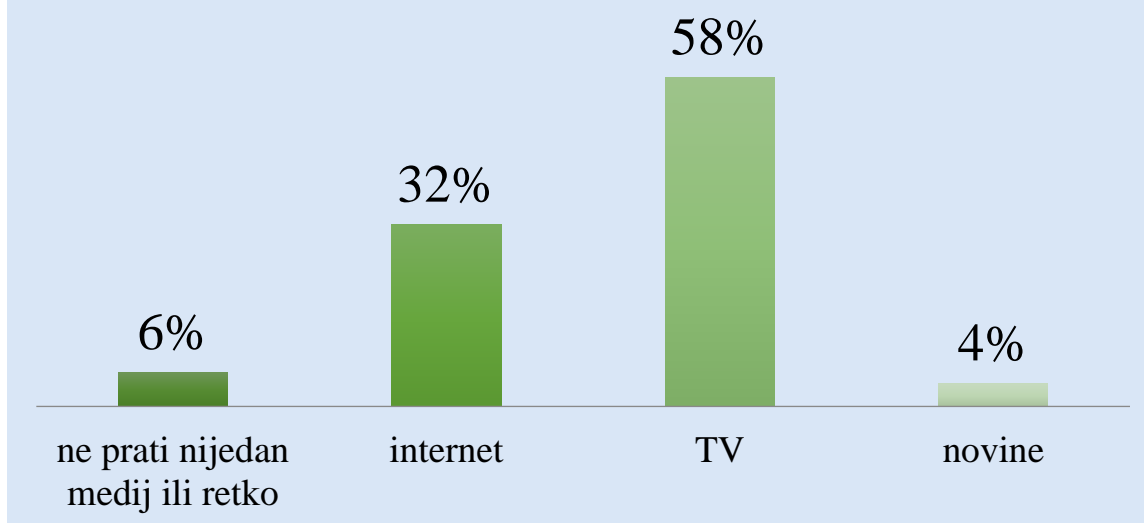
* * *

Napomena: pored u ovom tipu istraživanja standardnih nezavisnih varijabli – pol, starost, školska sprema, radno-svojinski status, tip naselja, regionalna pripadnost – u nezavisne varijable uključili smo još tip medija prema kojem su ispitanici orijentisani (videti grafikon 6) i indeks obaveštenosti o ciljevima održivog razvoja (o tom indeksu šire u tekstu Miloša Mojsilovića). Pomenuti indeks ovde je korišćen u dve varijante, u jednoj varijanti kao tročlana klasifikacija (mala, osrednja i velika obaveštenost), a u drugoj kao četvoročlana klasifikacija (mala, osrednja, velika obaveštenost i veoma velika obaveštenost) – koristili smo jednu ili drugu klasifikaciju zavisno od toga koja je pogodnija za objašnjenje korelacije sa ispitivanim fenomenima.

Odnos prema medijima se uglavnom iscrpljuje kroz orijentaciju na gledanje televizije (58%) i kroz orijentaciju na internet i njegove raznolike mogućnosti (32%). Orijetacija na štampane medije, na novine gotovo da je zanemarljiva – zabeležili smo je kod samo 4% ispitanika. Naravno tu je i 6% onih koji nemaju kontakta sa medijima ili ako imaju onda je to veoma retko.

Veća ili manja naklonost ka internetu ili ka televiziji je u skladu sa očekivanjima: mlađi su skloniji internetu, stariji pak televiziji; manje obrazovani televiziji, a visokoobrazovani internetu; manje su orijentisani na internet poljoprivrednici (21%) i penzioneri (22%), a više zaposleni u javnom sektoru (44%) i zaposleni u privatnom sektoru (36%); televiziju češće gledaju oni koji žive na selu (63%) nego oni koji žive u gradu (55%)...

G6. Redovno praćenje medija (televiziju, novine, internet)

Treba pomenuti nalaz iz Specijalnog Evrobarometra broj 468 po kojem je za građane EU televizija glavni izvor informacija (58%), a potom internet i društvene mreže (42%). Navedeno prema *Specijalni EB 468*, 2017: 19.

Korišćeni izvori

Akциони plan za primenu Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2014. do 2018. godine.

(https://www.ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/akcioni_plan_-_srpski.pdf).

Attitudes of European citizens towards the environment. Special Eurobarometer 468.

Fieldwork: September-October 2017; Publication: November 2017.

(https://mehi.hu/sites/default/files/ebs_468_en_1.pdf)

Climate change. Special Eurobarometer 459. Report. Fieldwork - March 2017; Publication - September 2017.

(https://ec.europa.eu/clima/sites/clima/files/support/docs/report_2017_en.pdf)

Fourth National Climate Assessment. Impacts, Risks, and Adaptation in the United States, Volume II, 2018., U.S. Global Change Research Program, Washington, DC, USA

(https://nca2018.globalchange.gov/downloads/NCA4_2018_FullReport.pdf).

Frey, Barbara: „EU, Srbija i klimatski neutralna privreda“ – „Danas“ od 12. maja 2019.

Đorđević, Sreten i Miloš Katić. 2004. *Vodič kroz praktičnu primenu Arhuske konvencije i mali ekološki rečnik.* Beograd: Medija centar.

Đukić, Petar i Slaviša Đukanović, 2015: *Održivi razvoj - ekonomsko-ekološki izazovi,* Beograd, Univerzitet u Beogradu - Tehnološko-metalurški fakultet Beograd.

Galović, Milan. 2013. *Kraj ekologije.* Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Konvencija o dostupnosti informacija, učešću javnosti u odlučivanju i dostupnosti pravosuđa

u pitanjima koja se tiču životne sredine (Aarhus, 1998).

Održivi razvoj Srbije. Kako stojimo. Beograd: Centar za visoke ekonomske studije, 2018.

Pavlović, Vukašin. 2019. „Ekologija je pitanje opstanka života“. *NIN* 3572, 13.6.2019.

Poglavlje 27 u Srbiji. Malo para još manje muzike. Izveštaj iz senke za poglavlje 27. Životna sredina i klimatske promene: mart 2018 - februar 2019. Beograd: BOŠ, 2019.

Shieber, Jonathan. 2018. *New US report says that climate change could cost nearly \$500B per year by 2090.* – <https://techcrunch.com/2018/11/23/new-u-s-report-says-that-climate-change-could-cost-nearly-500-billion-per-year-by-2090/>.

Stokstad, Erik. 2019. *Twice as many plants have gone extinct than birds, mammals, and amphibians combined* (<https://www.sciencemag.org/news/2019/06/twice-many-plants-have-gone-extinct-birds-mammals-and-amphibians-combined> - 10.6. 2019.)

Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije

(https://www.ljudskaprava.gov.rs/sites/default/files/dokument_file/strategija_jul_2013.pdf);

Strategije upravljanja vodama na teritoriji Republike Srbije do 2034. godine. Beograd: Službeni glasnik RS, br. 3/2017).

Vukobratović, N. 2019. *Rat milijardera protiv klime*, www.bilten.org/?p=28272 -18.6.2019.

Закон о забрани дискриминације („Службени гласник РС”, број 22/09)